

XLV. govor sv. Grgura Nazijanskog u latinskom prijevodu Nikole Petrovića

Kontić, Marta

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:284579>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**



Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KLASIČNU FILOLOGIJU

**XLV. govor sv. Grgura Nazijanskog u latinskom prijevodu Nikole
Petrovića**

Diplomski rad

Studentica: **Marta Kontić**

Mentor: **dr. sc. Vladimir Rezar**

Komentorica: **dr. sc. Irena Bratičević**

Zagreb, rujan 2022.

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. Nikola Petrović.....	2
2.1. Život.....	2
2.2. Rukopisni zbornik.....	7
3. Sv. Grgur Nazijanski	9
3.1. Život.....	9
3.2. Djela i recepcija	12
4. XLV. govor sv. Grgura Nazijanskog	15
5. Stilska obilježja prijevoda i prevoditeljske tehnike.....	17
6. Pitanje izvornoga grčkog predloška	22
7. Primjena u nastavi	26
8. Zaključak	28
9. Literatura	29
10. Prilog: prijepis Petrovićeva prijevoda XLV. govora sv. Grgura Nazijanskog.....	33
10. 1. Napomena o priređivanju prijepisa.....	33
10. 2. Prijepis	33

1. Uvod

Dosad najveći izvor informacija o životu i stvaralaštvu korčulanskoga humanista Nikole Petrovića (1486. – 1568.) otkriven je pronalaskom i opisom rukopisnoga zbornika njegovih djela krajem 20. stoljeća. Za otkriće toga kodeksa zaslužan je Šime Jurić, koji je rukopis sadržajno i kontekstualno opisao, no informacije donesene u tom prikazu, premda opsegom značajne, ipak su tek kap u moru onoga što bi se o zborniku moglo reći. Svrha ovoga rada bila je, tako, djelomična obrada jednoga od djela sadržanih u kodeksu, a radi se o Petrovićeu prijevodu XLV. govora svetoga Grgura Nazijanskog, grčkoga crkvenog oca, pod latinskim naslovom *Oratio in sanctum Pascha*.

Samomu prijepisu teksta, priloženom na kraju rada, prethode poglavlja s pregledom biografije i bibliografije kako prevoditelja tako i autora samoga, a uključuju i sažeto izlaganje o recepciji djela sv. Grgura te kratak prikaz sadržaja XLV. govora. Slijedi analiza Petrovićeva stila i prevoditeljskih tehnika korištenih u priređivanju prijevoda, nakon čega se čitatelja uvodi u pitanje izvornoga grčkog izdanja kojim se Petrović služio kao predloškom za oblikovanje latinske inačice govora. Na koncu je izneseno i obrazloženo razmišljanje o primjenjivosti teksta u nastavi latinskoga odnosno grčkog jezika.

2. Nikola Petrović

2.1. Život

Novo poglavlje u istraživanju života i stvaralaštva Nikole Petrovića Korčulanina, našega manje znanog humanista, a središnje ličnosti ovoga rada, otvorio je (ponovni¹) pronalazak rukopisnog zbornika njegovih djela krajem prošloga stoljeća.² Rukopis koji je Šime Jurić (1915. – 2004.) pronašao u talijanskome gradu Perugii, kako se čini, autografska je Petrovićeva „bilježnica“, a donosi nam najraznovrsnije tekstove pisane latinskim – pjesme, govore, pisma i prijevode s grčkoga jezika –, koji usto pokrivaju i vrlo različite teme: političke, vjerske, odgojno-obrazovne, znanstvene i privatne.³

¹ Na njegovo je postojanje već prije ukazao Paul Oskar Kristeller u svom kapitalnom djelu *Iter Italicum*, no bez odjeka (Vlado Rezar, „Prilog poznavanju književnoga rada humanista Nikole Petrovića (1486-1568)“ u *Musarum cultus: Zbornik radova u čast Marini Bricko*, ur. Petra Matović i Nino Zubović (Zagreb: FF press, 2019), 180.).

² Šime Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige: Izbor književnih i kulturno-povijesnih rasprava, bibliografskih i bibliotekarskih članaka i prikaza knjiga* (Zagreb: Matica hrvatska, 2000), 127.

³ „Jurić, Šime,“ pristupljeno 17. srpnja 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29569>.

Iščitavanjem spomenutoga zbornika nadopunjeno je ono što nam je od Petrovićevih djela već otprije bilo poznato, a to su njegovo tiskano grčko izdanje Aristotelova *De animalium generatione* (*Περὶ ζώων γενέσεως*) (koje obuhvaća – a zato i jest značajno – Filoponov komentar toga djela⁴), zatim tiskano latinsko izdanje istoga Aristotelova spisa (u prijevodu Teodora iz Gaze, uz Filoponov komentar u prijevodu samoga priređivača) te na koncu tiskani latinski prijevod Melecija, *De natura structuraque hominis*, kojemu je pridruženo još nekoliko djela medicinske prirode.⁵ Potonji prijevod bio je omiljen zbog raritetnosti u njemu sadržanih tekstova, dok sama Melecijeva rasprava i Filoponov komentar prije Petrovićevih izdanja, izgleda, nisu bili ni objavljeni.⁶

Za postojanje drugih njegovih djela znalo se, doduše, iz navoda suvremenika, no nijedno od njih nije nam bilo dostupno sve do pronalaska spomenutoga zbornika.⁷ Ipak, prije nego što podrobnije opišemo sam rukopis i ono što je za ovaj rad u njemu važno, predstavimo ukratko životopis njegova autora.

O Petrovićevu rodnom kraju donedavno su kružile sasvim oprečne informacije, a pojavile su se još nekoliko stoljeća unazad.⁸ Neki su, zavedeni njegovim zavidnim poznavanjem grčkoga jezika, smatrali da ono *Corcyraeus* koje je dopisivao uz svoje ime govori o grčkom, krfskom podrijetlu našega pisca.⁹ Drugi su, pak, zaključili da Petrović u stvari potječe s jedne druge *Corcyre*, s otoka koji se zove *Corcyra Nigra*, odnosno s hrvatske Korčule,¹⁰ što je nedavnije

Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 165.

Ibid., 166.

Ibid., *passim*.

⁴ Rezar, „Prilog poznavanju književnoga rada humanista Nikole Petrovića (1486-1568),“ 177. Rezar (*ibid.*) dodaje i da, iako je u Petrovićevu rukopisnom predlošku kao autor komentara bio naveden (Ivan) Filopon (490. – 570.), komentator nije bio on, već Mihael Efeški (sredina 12. st.). Usp. Ουρανία Δ. Καλογερίδου, *Μιχαήλ Εφεσίου εις το Αριστοτέλους "Περὶ ζώων γενέσεως"*: Από την αρχαία εξηγητική παράδοση στη βυζαντινή ερμηνευτική πρακτική, (Solun: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2010).

⁵ Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 126-127.

⁶ *Ibid.*, 163.

Ibid., 164.

Rezar, „Prilog poznavanju književnoga rada humanista Nikole Petrovića (1486-1568),“ 177.

⁷ Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 127. Jurić na 167. stranici istoga djela tomu pronalasku pridodaje još dva od njega nezavisna. Radi se o Petrovićevu epitafu srodnomu jednom iz samoga zbornika, onom posvećenom Damjanu Beneši, te o Hipokratovoj *Poslanici kralju Ptolemeju* u, izgleda, zajedničkom prijevodu Petrovića i mletačkoga bogoslova Ivana Franje Bona.

⁸ *Ibid.*, 122.

Rezar, „Prilog poznavanju književnoga rada humanista Nikole Petrovića (1486-1568),“ 176.

⁹ Radilo se većinom o stranim učenjacima: Humphrey Hody, *De Grecis illustribus linguae Graecae litterarumque humaniorum instauratoribus* (Vlado Rezar, „Novi pogled u humanizam Nikole Petrovića Korčulanina: o 450. obljetnici smrti († 16. travnja 1568),“ *Colloquia Maruliana* 28 (2019): 155.), Émile Legrand, *Bibliographie hellénique* (Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 122.), a isprva i Hvaranin Jorjo Tadić (*ibid.*, 126.).

¹⁰ Antun Paulini i Matija Kapor, korčulanski povjesničari, a osim njih i Šime Ljubić i Josip Ferrari-Cupilli (*ibid.*, 125.).

potkrijepljeno, osim pojedinim mjestima iz novootkrivenog zbornika, i dokazima Cvita Fiskovića te Vinka Foretića.¹¹

Za datum Petrovićeva rođenja, 15. siječnja 1486., saznajemo od Luce Gaurica (1471. – 1558.), talijanskog astronoma i astrologa, a usto i piščeva prijatelja, koji u svom *Tractatus astrologicus* donosi Petrovićev horoskop s kraćom bibliografskom bilješkom.¹² O mladosti i počecima obrazovanja korčulanskoga humanista nije nam mnogo toga poznato. Kao već odrastao čovjek, oko 1520. godine započinje nauke grčkoga jezika i književnosti kod stanovitog Sergia Stisa (c. 1454. – c. 1535.) u Salentu.¹³ Taj je bazilijanski redovnik na jugu Italije osnovao i vodio humanističku školu, za ono vrijeme značajnu jer se u njoj u doba sveopćeg zanimanja za latinsku pismenost usavršavala ona grčka te poticala prepisivačka djelatnost na istome području.¹⁴ U Stisovu pedagoškom pristupu posebice je naglašeno bilo stvaranje prijateljskoga ozračja, a ideju o motivacijskoj snazi zajedništva i prisnosti preuzet će i njegov učenik s onu stranu Jadrana, implementirajući ju kasnije u svoj rad s dubrovačkom mladeži.¹⁵ Zahvaljujući Stisovoj darežljivosti, Petrović je na priređivanje dobio i gore spomenuto Aristotelovo djelo, a o toplini njihova odnosa svjedoči nam još i fragment pisma u kojem taj Grk hvali napredak odsutnoga Petrovića i izražava čežnju za njegovim povratkom u školske klupe.¹⁶

Nakon pet godina provedenih u Salentu, pet godina koje su oblikovale područje i stilski izričaj njegova budućeg literarnog stvaralaštva, Petrović 1526. odlazi u Padovu, da, kako sam tvrdi, ondje izučava filozofiju.¹⁷ Je li u taj grad, inače glavno obrazovno središte mladih Korčulana, zaista išao radi studija ili, pak, radi pronalaska učiteljskog zaposlenja, nismo sigurni, no možda je indikativna dob u kojoj se ondje našao: oko četrdeset godina života.¹⁸ Kako bilo, s obzirom na izostajanje Petrovićeva imena iz godišnjakā Padovanske gimnazije, čini se da se ondje nije (dulje) smjestio ni kao profesor ni kao student, već iste godine odlazi u Veneciju,

¹¹ Usp. Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 132. i *ibid.*, 154.

Ibid., 126.

¹² *Ibid.*, 122-123.

¹³ Rezar, „Novi pogled u humanizam Nikole Petrovića Korčulanina: o 450. obljetnici smrti († 16. travnja 1568),” 157.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, 160.

Ibid., 161.

¹⁶ Rezar, „Prilog poznavanju književnoga rada humanista Nikole Petrovića (1486-1568),” 179.

Usp. Rezar, „Novi pogled u humanizam Nikole Petrovića Korčulanina: o 450. obljetnici smrti († 16. travnja 1568),” 158-159.

¹⁷ *Ibid.*, 156-157. i *ibid.*, 162.

Ibid., 157.

¹⁸ *Ibid.*

gdje izdaje Aristotelov *Περὶ ζῳῶν γενέσεως*, a nešto kasnije i prijevod istoga Aristotelova djela.¹⁹ Osim toga, ondje asistira i prijatelju Luci Gauricu u prevođenju opsežnoga astronomskog priručnika Klaudija Ptolemeja, *Almagesta*.²⁰ U srcu Mletačke Republike ostaje do 1529., a 1530. čitamo kako prijatelju piše iz, ponovno, Padove.²¹

1531. godine stiže u Rim.²² Sklapa poznanstva s mnogim utjecajnim osobama onoga vremena, primjerice montpellierskim biskupom i diplomatom Guillaumeom Pellicierom, zatim sijenskim humanistom, filologom i političarom Claudijem Tolomeijem, pa, vjerojatno u istome periodu, Geronimom Saulijem, kasnije nadbiskupom u Genovi i Bariju, te Marcellom Cervinijem, budućim papom Marcelom II.²³ U zborniku nam je sačuvano i nekoliko pjesama koje datiraju iz razdoblja Petrovićeva prvog boravka u Rimu. Četiri od njih posvećene su Giuliji Gonzaga, dok jednom slavi pobjedu cara Karla V. protiv gusara Haireddina Barbarosse u Tunisu.²⁴

Na poziv Dubrovačke Republike, 1538. počinje obavljati službu rektora u tamošnjoj gimnaziji.²⁵ Dubrovnik će mu biti domom dvanaest godina (uz povremena putovanja u Italiju i na Korčulu), a osim upravljanja gimnazijom, držat će i nastavu iz grčkoga jezika i retorike.²⁶ To se vrijeme pokazalo prilično plodnim za našega pisca.²⁷ Zbornik nam otkriva različite prigodne govore, prijevode s grčkoga, prozna pisma i spjevane poslanice upućene prijateljima

¹⁹ *Ibid.*

Rezar, „Prilog poznavanju književnoga rada humanista Nikole Petrovića (1486-1568),” 177. i *ibid.*, 181.

²⁰ Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 172.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

Ibid., 138.

Bernd Kulawik, „Claudio Tolomei’s Letter of 1542 Describing The Publishing Program of the Roman Accademia de lo Studio de l’Architettura (c. 1535–1555),” (neobjavljeni nacrt, 5. lipnja 2019.), 3, digitalni dokument,

https://www.academia.edu/39395919/Claudio_Tolomei_s_Letter_of_1542_Describing_The_Publishing_Program_of_the_Roman_Accademia_de_lo_Studio_de_l_Architettura_c_1535_1555_.

Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 160.

Ibid., 164-165.

Ibid., 153. Nije zgorega spomenuti nastojanja Marcella Cervinija oko prikupljanja građe za Vatikansku knjižnicu. Pod naslovom *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae Protector* pribavio je Knjižnici više od 500 svitaka latinske, grčke i hebrejske literature, dao je sastaviti nove kataloge i od pape izmolio tiskanje najvrjednijih grčkih rukopisa (Michael Ott, „Pope Marcellus II.,” *The Catholic Encyclopedia*, New Advent, pristupljeno 19. srpnja 2022., <http://www.newadvent.org/cathen/09641a.htm>).

²⁴ Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 172. i *ibid.*, 139.

Ibid., 141.

²⁵ Usp. *ibid.*, 132-133.

Ibid., 172.

²⁶ *Ibid.*, 173.

Ibid., 172.

²⁷ *Ibid.*, 173.

i učenicima, a tu su i pjesme raznovrsne tematike.²⁸ Među njima možemo pronaći epitaf dubrovačkom humanistu Damjanu Beneši te svojevrsan oproštajni epigram sastavljen (u Dubrovniku ili gdje drugdje) prilikom Petrovićeva napuštanja Grada, 1550.²⁹

Zašto našem Korčulaninu 1549. godine nije produženo zaposlenje u gimnaziji, ne znamo.³⁰ Arhivska građa otkriva podatak da je to u senatu bilo predloženo dvaput, a čak se i mletački dužd iduće godine posredno zauzeo za Petrovićevu stvar.³¹ Ipak, sve je bilo bezuspješno.³² Jurić smatra da je, s obzirom na njegovu, kako se čini, frankofilsku političku orijentaciju, povod tomu možda bio kakav odveć smion politički istup, preko kojega dubrovačke vlasti, sklone politici neutralnosti, nisu mogle olako prijeći.³³

O čemu god da se radilo, Petrović se nakon nepoznatog nam incidenta vraća u Korčulu i u njoj ostaje do 1559. godine.³⁴ Iz toga razdoblja sačuvano nam je tek nekoliko pisama, no ne smije se zanemariti da 1552. u tisak izlazi Petrovićev latinski prijevod gore spomenutih rijetkih medicinskih spisa.³⁵ Za tu prigodu on privremeno odlazi u Veneciju, a nakon nje, uskoro će posjetiti i Bari.³⁶ Pri kraju boravka na svom otoku, korčulanski humanist sastavlja oporuku, kojom gotovo sve što je posjedovao oporučno ostavlja svomu gradu.³⁷ Želi da se tim sredstvima izgradi skladište hrane, kako bi se njegovim zalihama u slučaju nevolje mogli zapomoći siromašni Korčulani.³⁸ Blago Petrovićeve knjižnice imalo je pripasti franjevačkom Samostanu uznesenja Blažene Djevice Marije na obližnjem otoku Badiji,³⁹ pri čemu nije do kraja istraženo gdje je sav taj materijal u novije vrijeme završio. Osim u Bodleiani posredstvom Nikole Batistića (1846. – 1929.), treba predvidjeti i mogućnost da je jedan njegov dio stradao u požaru koji je na Badiji 1571. godine izazvala turska vojska, a nešto je, nakon eksproprijacije samostana 1949., zajedno s dijelom ostaloga knjižničnog fonda dospjelo u Samostan male braće u Dubrovniku.⁴⁰

²⁸ Usp. *ibid.*, 132-158.

²⁹ *Ibid.*, 143.

Ibid., 158.

³⁰ *Ibid.*, 159.

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*, 143.

³⁴ *Ibid.*, 173.

³⁵ Usp. *ibid.*, 158-163.

Ibid., 173.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ *Ibid.*, 171.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.* i Rezar, „Novi pogled u humanizam Nikole Petrovića Korčulanina: o 450. obljetnici smrti († 16. travnja 1568),” 163.

⁴⁰ Rezar, „Prilog poznavanju književnoga rada humanista Nikole Petrovića (1486-1568),” 180.

Pozdravivši posljednji put rodni grad, Petrović 1559. ponovno kreće na putovanje u onaj vječni, Rim, gdje su ga iste godine primili u Kongregaciju sv. Jeronima.⁴¹ To je razdoblje obilježeno njegovom aktivnom djelatnošću unutar spomenute institucije: triput je bio izabran za predsjednika,⁴² a pet je puta obnašao i druge upravne dužnosti u Kongregaciji.⁴³ Ondje će, naposljetku, i umrijeti, na Veliki petak, 16. travnja 1568. godine.⁴⁴

2.2. Rukopisni zbornik

Sam rukopisni zbornik Petrovićevih radova može se pronaći, kao što smo već spomenuli, u perugianskoj knjižnici *Biblioteca comunale Augusta*, pod signaturom MS G 99 i naslovom *Nicolaus Petreius: litterae, sermones, carmina*.⁴⁵ Sastoji se od 102 papirnata folija *quarto* formata: one ispisane Jurić u svom opisu kodeksa označava brojevima 1 do 99, dok prvi, zaštitni list numerira brojem I.⁴⁶ Prema njemu, gotovo je čitav tekst autografan, uključujući i nerijetke ispravke i umetke koji se u njemu mogu pronaći.⁴⁷ Jedna od iznimaka je onaj početni, umetnuti list, koji sadrži dva s grčkog prevedena epigrama pisana drugom rukom, a stranim su rukopisom, čini se, dodane i opaske na stranicama 43r i 46r, koje upućuju upravo na te dvije pjesme. Što se tiče dominantnog jezika zbornika, uz iznimku nekoliko izraza i navoda na grčkome, ostatak je sadržaja sastavljen, naravno, na latinskom.⁴⁸ Jurić smatra da je rukopis nastao 1560-ih godina, pri čemu njegov najraniji uradak izvorno datira iz 1526.

Cvito Fisković, „Turski napadaj na Hvar 1571.,” *Čakavska rič* 6, br. 2 (1976): 111-112.

„Franjevci posjetili Badiju i darovali stari brevijar na latinskom jeziku pronađen na tom otoku,” *Vijesti i najave*, Dubrovačka biskupija, objavljeno 27. rujna 2019., https://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=7060:franjevci-posjetili-badiju-i-darovali-stari-brevijar-na-latinskom-jeziku-prona%C4%91en-na-tom-otoku&Itemid=466. Usp. i Vladimir Depolo, „Bratovština sv. Jeronima u Rimu i korčulanski humanist Nikola Petrović Petreius (1486 – 1568),” *Lanterna Sv. Marka*, 12. travnja 1998., 15.: „Za vrijeme nedavne posjete knjižnici Male braće u Dubrovniku, gdje je inače 1949. nakon ekspropriacije samostana na Badiji prenesena i franjevačka knjižnica sa Badije, imao sam prilike pronaći par knjiga ranije u Petrovićevoj vlasništvu, što dokazuje njegov autentičan potpis na tim knjigama.“

⁴¹ Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 173.

⁴² 1561./1562., 1564./1565., 1567./1568. (*ibid.*).

⁴³ Depolo, „Bratovština sv. Jeronima u Rimu i korčulanski humanist Nikola Petrović Petreius (1486 – 1568),” 15.

⁴⁴ Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 173.

⁴⁵ Rezar, „Prilog poznavanju književnoga rada humanista Nikole Petrovića (1486-1568),” 176.

⁴⁶ Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 127.

Ibid., 129.

⁴⁷ *Ibid.*, 128.

⁴⁸ *Ibid.*, 129.

Ibid.

godine, dok onaj najkasniji smještamo između 1560. i 1564., a treba napomenuti i da je tek dio tekstova poredan prema redoslijedu njihova originalnog nastanka.⁴⁹

Kako smo već rekli, zbornik je, sadržajno gledano, šarolik. Jurić nam donosi sažet popis onoga što se u njemu može naći: 18 pisama u prozi, 29 pjesama i pjesničkih poslanica, prigodnica i epigrama, 11 govora i propovijedi te dva prozna i tri stihovana prijevoda grčkih izvornika.⁵⁰ Pisma i pjesničke poslanice Petrović upućuje svojim učenicima iz Dubrovačke gimnazije, zatim prijateljima, crkvenim velikodostojnicima te politički istaknutim osobama, a u njima su, ponovno, pokrivene različite teme, poput onih iz školskoga svijeta i svakodnevice jednoga humanista ili onih koje progovaraju o javnim zbivanjima. Širok je raspon i lirskih tema i vrsta: nailazimo, primjerice, na epitafe, različite epigrame te prigodne pjesme povodom rođendana prijatelja ili povoljnih i nepovoljnih događaja na bojištu. Od govora možemo spomenuti onaj pozdravni prilikom preuzimanja službe u Dubrovniku, zatim onaj kojim Petrović iskazuje dobrodošlicu novopridošlom dubrovačkom nadbiskupu te jedan na ciceronovskom tragu, u kojem svoga sugrađanina pred Dubrovačkim senatom žestoko optužuje zbog trovanja, a tu je i više tijelovskih govora koje su iznijeli njegovi učenici.⁵¹ Govoreći o grčkoj poeziji, Petrović je s toga jezika preveo dva epigrama, među kojima je i jedan pripisivan Platonu, te Bionovu idilu o mladom lovcu i Ljubavi koja mu izmiče.⁵² Od proznih prijevoda, priređuje medicinski spis Niccole iz Reggia pod naslovom *De venae sectione* te, naposljetku, naš govor sv. Grgura Nazijanskog o Uskrsu (*In sanctum Pascha*).⁵³

⁴⁹ *Ibid.*, 128.

Usp. *ibid.*, 130.

Usp. *ibid.*, 166.

Ibid., 128.

⁵⁰ *Ibid.*, 129.

⁵¹ *Ibid.*, 132.

Ibid., 136.

Ibid., 133-134.

Ibid., 135., *ibid.*, 151., *ibid.*, 153. i *ibid.*, 154.

⁵² Usp. *Palatinsku antologiju* IX. 39, koju navodi Jurić (Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 130.), i Diogen Laertije, *Lives of Eminent Philosophers*, ur. R. D. Hicks (Cambridge: Harvard University Press, 1972; Perseus Digital Library), 3.1.33., pristupljeno 26. kolovoza 2022., <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0257%3Abook%3D3%3Achapter%3D1#note41>.

Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 155-156.

⁵³ *Ibid.*, 161.

Ibid., 162.

3. Sv. Grgur Nazijanski

3.1. Život

Grgur Nazijanski rodio se u kapadocijskom mjestu Arijanu blizu Nazijanzena oko 330. godine.⁵⁴ Njegova majka Nona primjerom je pobožna života pridobila njegova oca Grgura, dotad sljedbenika jedne židovsko-poganske sekte, za katoličku vjeru, kojoj je odlučio služiti najprije kao svećenik, a kasnije i kao biskup grada Nazijanzena.⁵⁵ Osim mlađega Grgura, Noni i Grguru rodili su se i Cezarije i Gorgonija, a čitava se obitelj danas časti kao svetačka.⁵⁶

Kao mladić, Grgur Nazijanski posvetio se obrazovanju, školujući se u dvjema Cezarejama, onoj kapadocijskoj i onoj palestinskoj, u Aleksandriji te u Ateni.⁵⁷ Za boravka u Ateni zbližava se s (kasnije svetim) Bazilijem i njih dvojica postaju nerazdvojni prijatelji i suputnici u dostizanju kršćanskoga ideala.⁵⁸ To je prijateljstvo zasigurno utjecalo na razvoj karaktera i teološke misli obojice, pri čemu će Bazilijeva gorljivost i nepokolebljivost sv. Grgura ohrabriti da u svoje vrijeme odvažno obrani katoličku vjeru pred naježdom hereza koje su u to doba bujale, dok će on sam Baziliju pomoći u sastavljanju monaških pravila, a zajedno će surađivati i na izdanju Origenove *Filokalije*.⁵⁹

Po završenim studijima sveti se Grgur vraća u rodni kraj.⁶⁰ Bilo mu je tada otprilike trideset godina.⁶¹ Nesiguran kojim životnim putem krenuti, kako pomiriti želju za monaškim odnosno asketskim životom s interesom za izučavanje Svetoga pisma i brigom za oslabjele roditelje, na koncu se odlučuje pridružiti Baziliju u njegovoj pustinjačkoj zajednici.⁶² Zajednicu će, na svoju žalost, uskoro morati napustiti iz poslušnosti prema ocu (kako rekosmo, biskupu grada Nazijanzena), koji ga je protiv njegove volje nakanio zaređiti za svećenika i tako steći pomoćnika u svojoj starosti.⁶³ Sveti red Grgur prima 361. godine, no pogođen očevom

⁵⁴ Antica – Nada Čepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” *Latina et Graeca* 4 (2003): 35.

⁵⁵ John Arendzen, „Hypostasians,” pristupljeno 13. srpnja 2022., <http://www.newadvent.org/cathen/07611a.htm>. Oswald Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus,” *The Catholic Encyclopedia*, New Advent, pristupljeno 11. srpnja 2022., <http://www.newadvent.org/cathen/07010b.htm>.

⁵⁶ *Ibid.*

„Saint Nonna,” *CatholicSaints.Info*, pristupljeno 23. kolovoza 2022., <https://catholicsaints.info/saint-nonna/>.

⁵⁷ Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.”

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*

Čepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” 36.

⁶⁰ Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.”

⁶¹ *Ibid.*

⁶² *Ibid.*

⁶³ Čepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” 36.

nepopustljivošću i obeshrabren težinom novoga zadatka, ponovno se vraća k Baziliju.⁶⁴

Nakon privremenoga bijega, ubrzo ipak odlučuje prihvatiti povjerenu mu dužnost te se stavlja u službu Nazijanske biskupije.⁶⁵

Desetak ljeta kasnije, godine 370., Grgurov prijatelj Bazilije postaje biskupom Cezareje⁶⁶ i metropolitom Kapadocije, što će sa sobom donijeti politička previranja na spomenutom području.⁶⁷ Ni sv. Grgur nije bio izostavljen iz suvremenih zbivanja: naime, nakanivši učvrstiti područje svoje nadležnosti (po kojoj je, uzgred rečeno, zbog živog zalaganja za tamošnju Crkvu i puk zavrijedio nadimak *Veliki*), sveti je Bazilije ustanovio novu biskupiju u gradiću Sazimi i na čelo joj postavio upravo našega Grgura, premda se on žestoko protivio toj odluci.⁶⁸ Odnosi između dvojice bliskih prijatelja nepovratno su zahladjeli, a Grgur nikada nije službeno prihvatio novu titulu, već se odlučio vratiti svomu dotadašnjem životu u Nazijanzu.⁶⁹

Otac i majka umiru mu 374. godine.⁷⁰ Gotovo sve što je naslijedio nazijanski svetac namjenjuje za potrebe siromašnih i ubrzo se povlači u pustinju na jug Male Azije, posvećujući se kontemplaciji.⁷¹ U to doba umire i Bazilije, no zdravstveno stanje Grguru nije dopustilo da prisustvuje pogrebu prijatelja.⁷²

Miran život u maloazijskoj Seleukiji prekida vapaj carigradskih katolika za pravovjernim pastirom.⁷³ Središte istočnoga svijeta, naime, već je gotovo u potpunosti bilo podleglo arijanskoj herezi, a ono malo stado kršćana koje je čuvalo nicejsku vjeru bilo je progonjeno i prepušteno sebi samomu.⁷⁴ Jedva pristavši na molbu sv. Grgur 379. godine odlazi u Carigrad, gdje sa svoje svetosti i učenosti stječe velik ugled (i sv. Jeronim bio mu je učenikom!).⁷⁵

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ *Caesarea Cappadociae*, antička Mazaca („Kapadocija,” pristupljeno 12. srpnja 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30277>).

⁶⁷ „Bazilije Veliki, sv.,” pristupljeno 12. srpnja 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6425>. Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.”

Ćepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” 36.

⁶⁸ „Bazilije Veliki, sv.”

Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.”

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.* i „Saint Nonna,” pristupljeno 22. srpnja 2022., <https://catholicsaints.info/saint-nonna/>.

⁷¹ Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.” I Ćepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” 36.

⁷² Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.”

⁷³ Ćepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” 36.

Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.”

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ *Ibid.*

Posebno se cijeni njegovo retoričko umijeće, a pet izuzetnih govora u kojima razlaže (nicejski) nauk o Presvetome Trojstvu zaslužilo mu je naslov *Teolog*.⁷⁶

Ipak, unatoč naklonosti mnogih, nije uspio izbjeći progon arijanaca,⁷⁷ a oni nisu bili jedini kojima se zamjerio. Naime, kad je došlo vrijeme da se odredi novi biskup Konstantinopola, a Grgur se profilirao kao glavni kandidat za tu službu, o glavi mu je radila skupina egipatskih biskupa, koja je jedne noći potajno „posvetila“ aleksandrijskoga cinika Maksima za biskupa toga grada.⁷⁸ Prvi carigradski sabor, sazvan 381., uskoro je zaključio to pitanje zanijekavši Maksimovo i potvrdivši Grgurovo pravo na biskupsku stolicu, no unatoč priznanju ostalih koncilskih otaca, skupina novopridošlih biskupa iz Egipta i Makedonije neutemeljeno je osporavala donesenu odluku.⁷⁹ Sveti je Grgur stoga, obeshrabren, odlučio prepustiti netom preuzeto predsjedanje Saborom nekomu drugomu, a čitavu situaciju pogoršalo je i njegovo loše zdravstveno stanje.⁸⁰ Osvijestivši vlastitu onemoćalost i blizinu smrti te razmotrivši nedavne događaje, uvidio je da je nužno odstupiti i s biskupske dužnosti.⁸¹ Ta je njegova molba na Saboru odobrena pa se sredinom 381. godine sv. Grgur vraća u svoj Nazijanz.⁸²

No, počinku još nije bilo mjesta. U nazijansku se, naime, Crkvu ukorijenila nova kristološka hereza: apolinarizam.⁸³ Budući da nije uspio pronaći biskupa opremljena za borbu protiv zabludjeloga nauka, sam se prihvaća tog zadatka, a kada mu 383. godine upomoć biva poslan Eulalije, njegov uzoriti rođak, konačno se povlači na svoje dobarce u Arijan, gdje u miru provodi ostatak života.⁸⁴ Umire 389. ili 390.⁸⁵ godine.

Danas Grgura Nazijanskog Katolička Crkva slavi kao svoga oca i naučitelja, a časti ga, dakako, i ona Pravoslavna. Ostat će zapamćen po svetosti života koji je vodio, neumornoj borbi za pravovjerje te duhovnoj, teološkoj i umjetničkoj vrijednosti svoje literarne ostavštine.

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ Thomas Shahan, „First Council of Constantinople,” *The Catholic Encyclopedia*, New Advent, pristupljeno 13. srpnja 2022., <http://www.newadvent.org/cathen/04308a.htm>.

Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.“

⁸⁰ Čepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” 37.

Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.“

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Ibid.*

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ *Ibid.*

Čepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” 37.

3.2. Djela i recepcija

Od cjelokupne pisane ostavštine kapadocijskoga svetca sačuvano je 45 govora (propovijedi), 406 pjesama i 245 pisama.⁸⁶ Sv. Grgur uživa ugled jednoga od najvećih kršćanskih govornika u povijesti i zajedno sa sv. Bazilijem Velikim smatra ga se začetnikom te vrste umjetnosti u tradiciji Crkve.⁸⁷ Njegovi su mu majstorski govori pribavili naslov kršćanskog Demostena.⁸⁸ One najcjenjenije, prozване *Pet teoloških govora*, održao je 380. godine u Carigradu, razjašnjavajući u njima teme iz trinitarne teologije, kristologije i pneumatologije kao odgovor na tada aktualne hereze.⁸⁹ Smatra se da je do nas došao relativno malen broj Grgurovih govora, a čini se da bolje sreće nisu bile ni njegove pjesme: ako je vjerovati navodima sv. Jeronima i Sude, čini se da oko 20 000 stihova nije umaklo zubu vremena.⁹⁰ Ono što je od te pjesničke „zbirke“ ostalo obuhvaća autobiografske pjesme, epigrame, epitafe i poslanice, a književna kritika o njima nije konzistentna: dok jedni sasvim osporavaju njihovu umjetničku vrijednost, drugi u njima pronalaze mnoge uratke istaknute ljepote.⁹¹ Prema sistematizaciji koju su u 18. stoljeću uveli benediktinci Kongregacije sv. Maura, pjesme Grgura Nazijanskog možemo podijeliti na one teološke i one povijesne. Teološke se dalje granaju na dogmatske i moralne, a povijesne na one koje se tiču drugih i one koje se tiču sv. Grgura samog.⁹² U čitavom pjesničkom opusu posebno se ističe autobiografska pjesma *O vlastitom životu*, koja se slikovitošću introspekcije smjestila među vrhunce te vrste književnosti u grčkoj tradiciji.⁹³ Pisma sv. Grgura sastavljena su brižljivo i, po općem mišljenju, kvalitetno.⁹⁴ Odlikuju se sažetošću i jasnoćom uz primjese humora, a najčešći su im adresati prijatelji i rodbina.⁹⁵ Grgurovo viđenje uzorite epistolografije može se bolje upoznati u njegovu CCIX. pismu, dok je za crkvenu povijest posebno važno CI. pismo: govoreći o Kristovoj prirodi, ono pobija

⁸⁶ Agnes Clare Way, „S. Gregorius Nazianzenus (with Gregorius Presbyter, Vita Gregorii Nazianzeni),” u *Catalogus Translationum et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, ur. Paul Oskar Kristeller i Ferdinand Edward Cranz (Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 1971), 2:46.

⁸⁷ Oswald Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus,” pristupljeno 10. kolovoza 2022., <http://www.newadvent.org/cathen/07010b.htm>.

⁸⁸ Čepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” 38.

⁸⁹ Juraj Pavić i Tomislav Zdenko Tenšek, *Patrologija* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993), 192.

⁹⁰ Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.”

⁹¹ *Ibid.*

Čepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” 39.

⁹² *Ibid.*

⁹³ *Ibid.*, 40.

⁹⁴ *Ibid.*, 38.

Oswald Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus,” pristupljeno 13. kolovoza 2022., <http://www.newadvent.org/cathen/07010b.htm>.

⁹⁵ Čepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” 38. *Ibid.*, 39.

Apolinarijevo učenje i Blaženoj Djevici Mariji priznaje naslov Bogorodice, a njegove retke navode i Efeški i Kalcedonski sabor.⁹⁶

Nastanak komentara djela Grgura Nazijanskog možemo pratiti od 6. do 13. stoljeća. Iz šestog su nam, tako, stoljeća sačuvani sljedeći komentari: onaj Pseudo-Nonov četiriju Grgurovih govora, zatim *Scholia Alexandrina* anonimna autora, koja pokrivaju 21 govor, te komentari i himne sv. Doroteja iz Gaze, koji se temelje na prvom i XXIV. govoru. U sedmome stoljeću nastalo je djelo *Ambigua in S. Gregorium Theologum* sv. Maksima Ispovjedaoca, koje donosi objašnjenja nekih nejasnih ulomaka iz Grgurovih djela, a u idućem stoljeću Kozmo Jeruzalemski piše *Collectio et Interpretatio historiarum quarum meminit Divus Gregorius in carminibus suis. Scholia Oxoniensis Anonymi* datiraju iz devetoga stoljeća i obrađuju četvrti i peti govor, dok ih u desetom stoljeću slijede sholiije Bazilija Minima uz četiri Grgurova govora. U jedanaestom stoljeću svoje nam komentare uz nekoliko govora ostavljaju Mihael Psel i Niketa iz Herakleje, a dvanaesto su obilježili Elija s Krete i Ivan Zonara, prvi svojim komentarima govora i dvaju pisama, drugi svojom parafrazom i komentarima poezije.⁹⁷

Stoljeća od 10. do 16. obiluju rukopisima djela sv. Grgura, bilo u obliku zbirki bilo kao samostalna djela, a u 16. se stoljeću pojavljuju i najranija tiskana izdanja.⁹⁸ Prvo cjelovitije izdanje izašlo je 1550. godine u Baselu pod naslovom *Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ τοῦ Θεολόγου ἅπαντα, τὰ μέχρι νῦν μὲν εὕρισκόμενα...*⁹⁹ U njemu je Johann Herwagen (lat. *Johannes Hervagius*) priredio 80 pisama, priličan broj pjesama te gotovo sve govore.¹⁰⁰ Zbirka Grgurovih pjesama može se pronaći u trećem svesku *Poetae Christiani* (1504., Venecija) u izdanju Aldove akademije, a osamdeset njegovih pisama tiskano je 1528. u Hagenauu, u sklopu zbirke *Basilii Magni et Gregorii Nazianzeni epistolae*. Što se govora tiče, 1516. *in aedibus Aldi* izlaze *Orationes lectissimae XVI*, a dvadeset godina kasnije slijede i *Orationes IX elegantissimae*.

⁹⁶ Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.“

Čepulić, „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima,” 39.

⁹⁷ Čitavi odlomak: Way, „S. Gregorius Nazianzenus (with Gregorius Presbyter, Vita Gregorii Nazianzeni),” 46.

⁹⁸ *Ibid.*, 47.

⁹⁹ *Ibid.*

„Grēgoriou tou Nazianzēnou tou theologou Hapanta, ta mechri nun men heuriskomena, hōn schesin selis hē deuthera periechei,” WorldCat, pristupljeno 23. kolovoza 2022., <https://www.worldcat.org/title/gregoriou-tou-nazianzenou-tou-theologou-hapanta-ta-mechri-nun-men-heuriskomena-hon-schesin-selis-he-deuthera-periechei/oclc/64812559>.

¹⁰⁰ Do kraja odlomka: Way, „S. Gregorius Nazianzenus (with Gregorius Presbyter, Vita Gregorii Nazianzeni),” 47.

Prve poznate (i kasnije široko rasprostranjene) latinske prijevode sastavio je Rufin iz Akvileje, mlađi suvremenik Grgura Nazijanskog, obradivši devet njegovih govora.¹⁰¹ Firentinski rukopis iz devetog stoljeća sačuvao nam je jedan rani prijevod dvaju govora, dvaju pisama i jedne pjesme, među kojima je i naš XLV. govor, *O Uskrsu*.¹⁰² Neke ulomke Grgurovih djela donosi Ivan Skot Eriugena u svom prijevodu *In Ambigua Sancti Gregorii* sv. Maksima Ispovjedaoca, dok Alkuin u svojim djelima prenosi izvatke iz 41. govora.¹⁰³ Prijevodi četiriju pisama pojavljuju se u rukopisu iz 14. stoljeća, a jedno od njih nalazimo i u nešto ranijem rukopisu.¹⁰⁴ U 15. stoljeću dolazi do buđenja zanimanja za grčkom pismenošću i povećanja produkcije prijevoda s toga jezika pa ni Grgur Nazijanski nije bio izostavljen, no pravi se procvat dogodio u 16. stoljeću.¹⁰⁵ Naime, do početka 17. stoljeća prevedeni su svi njegovi govori, gotovo sva pisma i 182 pjesme.¹⁰⁶ Spomenimo samo Alda s 66 pjesama, Wolfganga Muskula i Jana Kornarija s po 80 pisama te Willibalda Pirckheimera s 38 govora.¹⁰⁷ U to se doba pojavljuju i *Gregorii Nazianzeni Opera Omnia* u izdanju istoga W. Muskula (1550.), nakon čega su, 1569. i 1583., uslijedila upotpunjena i doradana izdanja istoga djela, a 1571. Johannes Löwenklau priređuje kolekciju prijevoda svih Grgurovih djela u tri sveska.¹⁰⁸

Na kraju, navedimo da je, osim u gore spomenutom firentinskom rukopisu, za ovaj rad relevantni XLV. govor sadržan i u prijevodima Johannesesa Cuna (rukopis iz 1511., prijevod nepotpun), Willibalda Pirckheimera (Nürnberg, 1521.; Basel, 1531.) te Jacquesa de Billy de Prunay (Pariz, 1569.).¹⁰⁹

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Ibid.* i Alessandro Capone, „Note critiche alla versione latina dell’Or. 45 di Gregorio di Nazianzo,” *Paideia* 74 (2019): 426.

¹⁰³ Way, „S. Gregorius Nazianzenus (with Gregorius Presbyter, Vita Gregorii Nazianzeni),” 47.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*, 48.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ *Ibid.*

Ibid., 151.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 48.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 142.

Ibid., 153.

Ibid., 53.

Ibid., 55.

4. XLV. govor sv. Grgura Nazijanskog

Propovijed koju se Nikola Petrović poduhvatio prevesti nosi naslov *Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα* i sveti ju je Grgur Nazijanski održao u Arijanu oko 385. godine.¹¹⁰ Zajedno s njegovim prvim govorom, koji se također tiče Uskrsa, ovaj kao posljednji u nizu kronološki uokviruje zbirku od 45 sačuvanih govora.¹¹¹ Propovijed je satkana poglavito od vješto isprepletenih svetopisamskih navoda – takvim je riječima francuski biskup Jacques-Bénigne Bossuet, uostalom, ocijenio i dobar dio cjelokupne zbirke Grgurovih govora –, a u njoj se, osim originalnog teksta, mogu pronaći i dva oveća ulomka preuzeta iz XXXVIII. govora, *Εἰς τὰ Θεοφάνια*.¹¹² Nije sigurno jesu li ti ulomci (prema Migneu, *Or. XLV* 3. – 9. i 26. – gotovo kraj 27.) u naš govor dospjeli namjerno, željom autora, ili greškom prepisivača.¹¹³

Tekst započinje anđeoskim navještajem Kristova uskrsnuća i opisom slave koju nebeska vojska pjeva Bogu (1.), na što se nastavlja pohvala Uskrsu te uvod u predmet govora uz poziv na pažljivo slušanje (2.). Slijedi razlaganje božanskih osobina: Bog je vječan i jednostavne je prirode (3.), on nema izvora, ne umire, ne propada (4.). Kako bismo mu se približili, omogućeno nam je da ga barem djelomično spoznamo, a ono što o njemu ne znamo pobuđuje u nama čežnju za njim. Pomoću čežnje, Bog čovjeka pročišćuje, čini sebi sličnim i sjedinjuje se s njim (3.). Nadalje, Bog je Trojstvo (4.) i u svojoj dobroti ne želi ostati u sebi, već se razlijeva izvan sebe. Po tom razlijevanju kao prvi plod nastaju anđeoske i nebeske vlasti, od kojih dio, na čelu s Luciferom, svojom pobunom protiv dobra otpada od zajedništva s Bogom (5.). Nakon stvaranja intelektualnog svijeta, uslijedilo je stvaranje onog materijalnog, koji se odlikuje kako ljepotom samih dijelova od kojih je sastavljen tako, pa još i više, veličanstvenošću sklada koji te dijelove povezuje. I dok su intelektualna bića na neki način srodna Bogu, a ona mu materijalna strana (6.), ipak ga sva proslavljaju u skladu sa svojom naravi.

Naposljetku nastaje čovjek, stvorenje koje ujedinjuje obje prirode, sazdan od već postojeće materije i od Božjega Daha (7.). Stvoritelj ga smješta u rajski vrt, daruje mu slobodnu volju i

¹¹⁰ Grgur Nazijanski, „Λόγος ΜΕ'“ u *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, ur. Jacques-Paul Migne (Pariz: J.-P. Migne, 1858), 36:624.

Jacques-Paul Migne, „Monitum in Orationem XLV.“ u *ibid.*, 36:621-622.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² Oswald Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus,” pristupljeno 13. kolovoza 2022.,

<http://www.newadvent.org/cathen/07010b.htm>.

Grgur Nazijanski, „Λόγος ΜΕ'.” 36:622-623.

¹¹³ *Ibid.*, 625-626.

Usp. *ibid.*, 658.

Migne, „Monitum in Orationem XLV.” 36:621-622.

Zakon prema kojemu nju ima usmjeriti. No čovjek unatoč opomeni uze jesti sa stabla spoznaje – prema sv. Grguru, ono predstavlja kontemplaciju, koju ljudska bića još nisu bila zrela kušati – i tako bi otjeran iz raja. Ipak, ni u izgnanstvu ljudi nisu ostali bez neke vrste dobitka: pojavila se, naime, smrt kao konac zla i grijeha (8.), a osim nje i različite vrste kazni koje su imale zadatak potaknuti čovjeka da se odvrati od svojih zabudjenih puteva. Opačine su, međutim, toliko uznapredovale da im je kao lijek bila poslana sama Riječ Božja, Sin Božji koji je sebe sama oplijenio kako bi se čovjek mogao ispuniti u njegovu bogatstvu (9.).

Po završetku prvog izvatka iz XXXVIII. govora, sveti se Grgur u desetom odlomku ponovno vraća na uže područje teme, navodeći etimologiju riječi *Πάσχα*. Nakon nje, tumačenjem uloge Zakona u povijesti izraelskog naroda nastavlja se govor o povijesti spasenja. Zakon je, dakle, dan kao sjena onoga što ima doći (11.). On je nježan i nenasilan lijek kojim se Bog htio poslužiti da nas, pale ljude, u svojoj milosti uzdigne do nekadašnjeg stanja koje smo izgubili, uvodeći nas malo-pomalo u puniju istinu evanđelja (12.). Krvne žrtve propisane Zakonom na neki su način posvećene Kristovom žrtvom, žrtvom za cijeli svijet i sva vremena, a ta je žrtva savršena žrtva, žrtva bez mane. Upravo je Krist onaj koji oživotvoruje kreposti, koji liječi rane koje su nam nanijele naše opačine i koji na se uzima naše grijehe, a da sam grijehu nije podlegao (13.).

Slijedi objašnjenje simbolike datuma ključnih za Pashu i pogled na Božju žrtvu kroz prizmu one pashalne (14.), a Izraelov izlazak iz Egipta i događaji koji su s njime povezani metaforički se povezuju s oslobođenjem ljudi od vlasti grijeha po Uskrsnoj Žrtvi (15.). Zatim se dijelovi pashalne žrtve uspoređuju s teološkim istinama, prema kojima moramo postupati na odgovarajući način, ovisno o njihovoj vrsti (16.). Govoreći da prinesenu žrtvu treba pojesti brzo, s beskrvasnim kruhom i gorkim zeljem, opasanih bokova i pokrivenih nogu te oslanjajući se o štap, sv. Grgur skicira kakav bi imao biti opći stav onoga koji je povjerovao u evanđelje: treba biti odlučan („hitar“) u vjeri, prihvaćati „gorko zelje“ koje dolazi uz kršćanski život (17.), obuzdati užitak razumom i opakost snagom (18.). U bijegu od grijeha dobro je „obuti cipele“, koje će nas štititi od zmija i štipavaca, a potpora štapa očuvat će nas od sablazni pred „ludošću“ evanđelja i zakriliti od heretičnih vjerovanja (19.). Za put valja uzeti i blago od Egipćana kao naknadu za vrijeme provedeno u ropstvu (20.), a usto i ukrasti i uništiti poganske idole, pa će tako i Bog biti na pomoć svojemu narodu i pratiti ga svojom zaštitom da se sretno oslobodi ropskih okova (21.).

Zaključivši izlaganje o Pashi, sveti Grgur prelazi na predmet Kristove žrtve, pitajući se komu je ona prikazana, Neprijatelju ili Ocu. Zaključivši da je riječ o dobrovoljnom daru Sina na čast

Oca (22.), poziva vjernike da i oni, po uzoru na Krista, sebe same neprestano žrtvuju Bogu i za njega podnose sve (23.), ugledajući se u primjere svetih svjedoka Isusove muke i uskrsnuća (24.).

Iduća tri odlomka problematiziraju pitanje nevjere, odnosno hereza. U 25. započinje rasprava oko toga što bi se moglo odgovoriti onima koji sumnjaju, a u 26. sveti se Grgur suprotstavlja onima koji Bogu predbacuju što se ponizio za čovjeka. Navedeni ulomci zaključuju se sažetim osporavanjem kristoloških hereza (27.).

Na samom kraju još se jednom donosi kratak pregled povijesti spasenja (28.) i podsjeća na čuda koja su se događala za vrijeme Kristove smrti i uskrsnuća (29.). Govor se zaokružuje završnom pohvalom Pashi i prošnjom Sinu da primi dar upravo iznesenoga govora i udijeli svoje milosti vjernicima (30.).

5. Stilska obilježja prijevoda i prevoditeljske tehnike

Iako inače predan humanist vjeran klasičnim literarnim kanonima, Nikola Petrović u ovaj se prijevod odlučio uvrstiti i neke elemente srednjovjekovnoga jezika kako bi sačuvao specifičnu lokuciju izvornoga teksta. Naime, premda se izričaj Grgura Nazijanskog temelji na antičkoj tradiciji, on je u svojoj cjelovitosti ipak eklektičan: besprijekornu antičku podlogu i nasljedstvo Demostenove i Ciceronove retorike obogaćuje upotreba arhaizama i poetizama, karakterističnih za poetiku druge sofistike, a osim njih i jak utjecaj biblijske *koine*, izražen u biblijskim navodima i aluzijama, kojima Grgurovi tekstovi obiluju.¹¹⁴ Upravo će posljednja značajka Petrovića nagnati da se svojim jezikom približi srednjovjekovlju, preuzimajući neka obilježja svojstvena latinskom biblijskom diskursu, odnosno *Vulgati*, o kojima će kasnije biti više riječi. Osim toga, budući da se s pojavom heretičnih vjerovanja u ranim razdobljima kršćanstva javila potreba za preciznijim tumačenjem ortodoksne vjere, i jezik je trebalo obogatiti jasnijim filozofsko-teološkim izričajima, a taj problem nije zaobišao ni svetoga Grgura, jednoga od glavnih čuvara dogmatskih istina.¹¹⁵ Ne će nas, dakle, začuditi ako u njegovim govorima ponekad nađemo na kakvu novotvorenicu, leksički element s kojim će se, kao njihov prevoditelj, morati suočiti i sam Petrović.¹¹⁶ Ono što našega Kapadoćanina

¹¹⁴ Rosemary Radford Ruether, *Gregory of Nazianzus: Rhetor and Philosopher* (Oxford: Clarendon Press, 1969), 57-58.

Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus,” pristupljeno 12. rujna 2022.

¹¹⁵ Radford Ruether, 58.

¹¹⁶ *Ibid.*

uzdiže do samih vrhunaca kršćanskoga govorništva uzvišenost su i uglađenost njegova izraza, čistoća jezika, gorljivost te oštrina i kreativnost intelekta, no kad već govorimo o značajkama njegova stila, spomenimo i one negativnije, kako neke njihove manjkavosti ne bismo neopravdano pripisivali krivnji prevoditelja: sklonost odveć dugim digresijama, pretjerano kićenje jezika te upotreba neprirodnih antiteza i metafora.¹¹⁷

Upoznavši se, dakle, sa stilskim izričajem izvornoga teksta, prijedimo na karakteristike samoga prijevoda. Ono što čitatelju prvo upada u oči vjerojatno je specifična i mjestimice nedosljedna grafija, premda to i nije neobično uzmemo li u obzir raširenost te pojave u novovjekovnom latinitetu. Tako osim *fortassis* nalazimo i *fortasis*, osim *terrestrem* i *terestrium*, dok su *geminata* na granici prefiksa i korijena riječi katkad zabilježene, a katkad izostaju (cf. *attinent* i *atrahata*, *innotuerunt* i *inascatur*). S druge strane, mogu se pronaći i izrazi nastali kao plod hiperkorektivnosti, poput *innutiles*, *accetosae* ili *dillacerare*. U riječima poput *rationatione* (za *rationatione*) i *incuciat* (za *incutiat*) te varijacijama *nequiciae* – *nequitiae* i *expiatio* – *expiacionibus*, vidljiv je odraz davnoga fonetskoga stapanja slogova *ti* i *ci*, pojave uz koju neizostavno valja spomenuti i onu monoftongizacije diftonga *ae* (usp. *presertim* i *presentia*, ali i obrnuto *aegestate*). Nestajanje početnoga glasa *h* također je zabilježeno u nekolicini primjera (cf. *olocautomata* i *odiernum*, premda je *hodierna* češće), a sve navedene pojave vuku korijen u ortografskim promjenama srednjovjekovlja.

Približavanje srednjovjekovnoj tradiciji koje smo spomenuli na početku zamjećujemo na primjeru upotrebljavanja analitičkih i perifrastičnih izraza. Oni se obično, u svojoj aktivnoj inačici, sastoje od participa perfekta pasivnog i glagola *habere* u svojstvu pomoćnoga glagola, kao u izrazima *comprehensum habet*, *compertum habemus*, *persuasum habeo*, pa i *persuasissimum habuerim*, no tu su i primjeri u kojima ulogu pomoćnoga glagola preuzimaju glagoli *esse* i *facere*, dok glavni glagol, osim u pasivnom participu, može doći i u onom aktivnome (cf. *audientes simus*, *missa faciendo*). Pasivni perifrastični izrazi tvore se pomoću participa perfekta pasivnog i glagola *esse*: *missus fuit*, *decepti fuimus*, *glorificati fuimus*, *cruci fuit affixus*. Ipak, zastupljenost takvih tvorbi u tekstu nije značajna te ne ugrožava klasične glagolske oblike.

Zanimljiva je još jedna srednjovjekovna pojava: povećana upotreba gerundā. Oni najčešće zamjenjuju grčke participe, pa ih Petrović u tekstu barem sedam puta stavlja na mjesto grčkih

¹¹⁷ Hunter-Blair, „St. Gregory of Nazianzus.“

prezentskih participa (tako *μιμούμενος*¹¹⁸ prevodi kao *imitando*, *διδάσκων* kao *instruendo*, a *εἰς λεπτὸν καταβαίνοντα* kao *subtilli*¹¹⁹ *interpretatione indagando*) te barem četiri puta na mjesto onih aoristnih (cf. *mortua efficiendo* umjesto *νεκρώσας*, *petendo* umjesto *αἰτήσας* te *supponendo* umjesto *ἀντιδούς*). Osim participa, gerundi u ablativu također mogu zamjenjivati i imenicu ili prijedložni izraz (*κατὰ τὴν μεταποίησιν* – *commutando*), a, nakon preoblike rečenične strukture, i poneki imperativni izraz (*γυμνωθήσῃ* – *te ipsum spoliando*), infinitiv (*ἀσπάσασθαι* – *complectendo*) ili indikativ (*παρατρέχεις* – *missa faciendo*).

Budući da smo se već pomalo uvjerali da se radi o jeziku koji (više negoli je to za Petrovića u ostatku njegova korpusa uobičajeno) odiše srednjovjekovnom latinštinom, ne ćemo se previše iznenaditi ni uočimo li neke neobičnosti u upotrebi određenih zamjenica. Čini se, naime, da Petrović njima katkad nadomješta grčki član, i to prije svega pokaznom zamjenicom *ille, illa, illud*: *primo illi splendori* (τῆς πρώτης λαμπρότητος), *de illa celeberrima uictima* (περὶ τοῦ μεγάλου θύματος), *illud quod illinierat* (τὸ χρῖσαν). Ona u tom svojstvu ponekad ukazuje i na to da je došlo do supstantiviranja pridjeva: *illud, inquam, inuisibile, incomprehensibile, incorporeum* (ὁ ἀόρατος, ὁ ἀπερίληπτος, ὁ ἀσώματος); *intollerabile*¹²⁰ *illud* (τὸ ἄσχετον). Govoreći o učestalosti pojavljivanja pojedinih zamjenica, ponovno možemo uočiti određene odmake od klasičnih tendencija. Usporedbe radi, u tablici niže donosimo okvirne podatke o zastupljenosti zamjenica *hic, iste, ille, is, idem* i *ipse* u Petrovićevu prijevodu te istu informaciju za nekoliko proznih klasika: Ciceron, *De finibus bonorum et malorum*, Salustije, *Bellum Catilinae* te I., III., VI., VIII. i XI. poglavlje Apulejevih *Metamorphoses*.¹²¹ U tom kontekstu primjetna je relativno visoka čestotnost navedenih zamjenica u jeziku Petrovićeva prijevoda: oko 6 % cjelokupnoga teksta u odnosu na otprilike 3 % odabranih poglavlja *Metamorfoza* i 4 % *Katilinina rata*. Zanimljivo je, ipak, da Ciceronov tekst, koji također obrađuje tematiku filozofske prirode, istom grupom zamjenica obiluje u jednakoj mjeri kao Petrovićev. U našem je prijevodu posebice naglašena zamjenica *ipse, ipsa, ipsum*, kako u

¹¹⁸ Kritičko izdanje grčkoga teksta, ako i postoji, nije nam bilo na raspolaganju tijekom izrade rada. Grčki navodi adaptirani su prema Grgur Nazijanski, „Oration 45,” Fr. Luke Dysinger’s Course Lectures and Self-Study Programs, St John’s Seminary, pristupljeno 9. rujna 2022., http://ldysinger.stjohnsem.edu/@texts/0380_greg-naz/05_gr-nz-or_45.htm. To se izdanje temelji na Migneovoj *Patrologiji*.

¹¹⁹ *Ita*.

¹²⁰ *Ita*.

¹²¹ Analiza je napravljena na temelju sljedećih tekstova:

Marko Tulije Ciceron, „M. Tulli Ciceronis De finibus bonorum et malorum,” M. Tullius Cicero, The Latin Library, pristupljeno 5. rujna 2022., <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/fin.shtml>.

Gaj Salustije Krisp, „C. Sallusti Crispi Bellum Catilinae,” C. Sallustius Crispus, The Latin Library, pristupljeno 5. rujna 2022., <http://www.thelatinlibrary.com/sall.1.html>.

Lucije Apulej, „Apuleius,” Apuleius, The Latin Library, pristupljeno 5. rujna 2022., <http://www.thelatinlibrary.com/apuleius.html>.

odnosu na ostale zamjenice u istome tekstu, tako i u odnosu na ostatak korpusa. Njena je upotreba (ako je suditi prema malenom uzorku tekstova koji je ovdje obrađen) znatno povećana u odnosu na klasične pisce (u Apuleja je čestotnost nešto viša), dok je ona zamjenice *is*, *ea*, *id* strmoglavno pala (a slično je i u Apuleja).

	Zamjenička grupa	Petrović	Ciceron	Salustije	Apulej
Relativna zastupljenost pojedine zamjenice unutar zamjeničke grupe u tekstu (%)	<i>hic, haec, hoc</i>	25	18 – 20	16	17 – 20
	<i>iste, ista, istud</i>	3	5	1	15
	<i>ille, illa, illud</i>	18	15	18	26
	<i>is, ea, id</i>	15	42 – 43	52	21
	<i>idem, eadem, idem</i>	2	6	5	2
	<i>ipse, ipsa, ipsum</i>	38	13	9	18
	Ukupna zastupljenost navedenih zamjenica unutar teksta (%)	6	6	4	3

Tablica 1. Okvirna čestotna analiza zamjenica *hic*, *iste*, *ille*, *is*, *idem* i *ipse* u Petrovićevu prijevodu i nekim referentnim tekstovima (Ciceron, *De finibus bonorum et malorum*, Salustije, *Bellum Catilinae*, Apulej, *Metamorphoses*, I., III., VI., VIII. i XI. poglavlje).

Navedenim srednjovjekovnim značajkama Petrovićeva prijevoda valja dodati još nekoliko osobitosti užega opsega, primjerice pretpostavljanje grčkoga *petra* latinskomu *saxum* ili imenice *esus* klasičnoj *cibus* te korištenje hebrejskim superlativom (*festum omnium festorum*, *solemnum cerimoniarum celebritas*) i značenjima riječi koja su ušla u upotrebu u kasnijim razdobljima razvoja latinskoga jezika (*visitur* kao *čini se*, *insignire* kao *uljepšati*, *ukrasiti*¹²²), a zanimljive su i neklasične uloge u kojima se mogu naći određeni prijedlozi: *equum*¹²³ *de grege captum*; *nihil enim proiciemus ex eo*; *imaginibus, quę de Deo sunt*; *tibique ex alienis rebus, uel ex tuis potius, subsidium para*.

Odmičući se od elemenata posuđenih od srednjovjekovlja, a započinjući temu načina prevođenja glagolskih oblika u tekstu, primijetimo, kao prvo, širok spektar rješenja koje Petrović primjenjuje kako bi izrazio grčke futurske oblike s jusivnim značenjem. Kao njihov

¹²² Za *visitur* v. The Dictionary of Medieval Latin from British Sources s. v. „visere,” pristupljeno 6. rujna 2022., <https://logeion.uchicago.edu/visere>.

Za *insignire* v. The Dictionary of Medieval Latin from British Sources s. v. „insignire,” pristupljeno 6. rujna 2022., <https://logeion.uchicago.edu/insignire>.

¹²³ *Ita*.

ekvivalent uzima imperativ I. (cf. ἀποθήκη kao *derelinque* i γυμνωθήκη τοῖς πένησιν kao (*te ipsum talibus spoliando*) *pauperibus eroga*), konjunktiv prezenta (cf. οὐ φονεύσεις kao *non occidas* i καταναλωθήσεται kao *comburantur*) ili čak futur I. (cf. οὐκ ἐπιорκήσεις kao *non periurabis*, οὐ μοιχεύσεις kao *non moecaberis*¹²⁴). Dotičući se te teme, spomenimo usto da su gotovo svi izrazi koji su u latinskom prevedeni futurom II. u grčkome izraženi imperativom aorista (usp. *auferto* od ἀποστέρησον ili *superato* od νίκησον).

Izazovno je bilo i prenijeti rezultativnu konotaciju grčkoga perfekta. Tako je δεδοκιμασμένος prevedeno kvazianalitičkim oblikom (*ut oratio*) *probata inueniatur* (16.), a θεωρήκαμεν pomoću (*quae res*) *perspicua redditur* (10.), no čini se da Petrović umjesto grčkoga perfekta ipak najradije upotrebljava onaj latinski.

Pasivne se konstrukcije ponekad mijenjaju u aktivne, a može se dogoditi i obrnuti proces, pa se tako od izvornog λόγον (...), τὸν κρατοῦντα τῶν ἡδονῶν javlja *ratione* (...), *qua a uoluptatibus cohercerentur*¹²⁵ (18.), odnosno izvorno se ἡ κεφαλὴ ἡ σχεδιασθεῖσα τῷ Ἰσραὴλ preoblikuje u *caput quod Israel fabricavit* (16.).

Osjetna je tendencija, čak i potreba za širenjem sažetoga grčkog izvornika. Do toga može doći zbog nesrazmjera između izražene podatljivosti i bogatstva grčkoga leksika i sintakse te tromosti i relativne skučenosti onih latinskih, kojima takav koncizan način izražavanja nije svojstven. Primjerice, uzročno τῆς ἐξ ἀπάντων ἐναρμοστίας καὶ συμφωνίας razloma se na *quod omnia concinno admodum ordine atque concordie harmonia consistere in ipso uisuntur* (6.), a τοῖς ἀλόγοις na *in ratione carentibus* (18.). U imperativnome izrazu καὶ γυμνωθήκη τοῖς πένησιν, koji je proširen u *et te ipsum talibus spoliando pauperibus eroga* (17.), značenje glagola γυμνῶ prevedeno je finitnim glagolom u imperativu (*eroga*) koji uza se kao dopunu ima gerund (*spoliando*), a on, pak, uza se još dvije (*te, talibus*). Uzmemo li u obzir i atribut koji opisuje *te*, doći ćemo do zaključka da je za jednu grčku riječ upotrijebljeno pet latinskih.

Širiti se može i iz stilskih razloga ili kako bi sadržaj teksta postao jasniji. U τῆς τε ἄλλης ἀσφαλείας ἔνεκα καὶ τῆς πρὸς τοὺς σκορπίους καὶ τοὺς ὄφεις, Petrović namjerno značenje izraza ἀσφαλείας ἔνεκα prevodi dvjema također namjernim surečenicama (*tum ut ab aliis se tutum reddat, tum etiam ut scorpiones atque serpentes effugiat*, 19.), što kako bi, možemo pretpostaviti, dobio stilski prihvatljiviju rečeničnu strukturu, što kako bi raščlanjivanjem olakšao povezivanje druge surečenice sa sljedećom (slijedi, naime, tvrdnja koja se odnosi

¹²⁴ Ita.

¹²⁵ Ita.

samo na nju, *quibus Aegiptus*¹²⁶ *refertissima uisitur*). Dodajmo još i primjer stilskoga proširivanja fraze *εἰ δὲ μὴ u sin autem id fieri per se nequit* (14.) ili eliptičnoga *τὰ μὲν δὴ Χριστοῦ τοιαῦτα u nam quae ad Christum pertinent huiusmodi habentur* (22.). *Καὶ τροπαίῳ περὶ τῆς ἀνθρωπότητος* možda je radi jasnoće prevedeno kao *atque tropheo*¹²⁷, *quod in nostrae carnis humilitate adeptus est* (25.), no pritom moramo predvidjeti i mogućnost varijacija unutar grčkih izdanja odnosno rukopisa.

U Petrovićevu prijevodu mogu se uočiti i neke nespretnosti ili gubitci stilski vrijednih elemenata sadržanih u izvorniku. Udaljavanjem imenice *manibus* od njenih dodataka, u ovom se primjeru zbunjuje čitatelja: *Amalech non armis tantumodo*¹²⁸, *sed bellicosis iustorum manibus uictus internicione*¹²⁹ *interibit, simul cum oratione insuperabile crucis tropheum*¹³⁰ *formantibus* (21., (...) *ἀλλὰ καὶ πολεμίαις χερσὶ δικαίων· εὐχὴν ὁμοῦ τυπούσαις· καὶ σταυροῦ τρόπαιον τὸ ἀήττητον*). Isti je učinak postignut kad su u dijelu koji glasi: *ut euangelizantium pacem atque omne aliud bonum speciosi pedes apparerent* (19.) participu *euangelizantium* pridruženi izravni objekti *pacem* i *bonum* (grč. *ἵνα φανῶσιν οἱ πόδες ὡραῖοι τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, καὶ ἄλλο πᾶν ἀγαθόν*). Nadalje, prevodenjem *καὶ οὗτος τῶν θυσιῶν ὁ λόγος, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος* kao *et uictimarum ratio, pro nostra sententia, huiusmodi habetur* (13.), gubi se igra riječima, dok u *ποταμὸς ἀνακοπήσεται, ἥλιος στήσεται σελήνη σχεθήσεται, τείχη κατενεχθήσεται*, koji prelazi u *Fluvius scindetur, Sol immobilis consistet, luna continebitur, muri absque tormentis demolientur* (21.), snaga rime slabi. U opreci *cum iniquis – legitimus* (24.) nestaje etimološka figura *μετὰ ἀνόμων – ἔννομος*, a u *solemnium cerimoniarum celebritas* (2.) izgubljen je poliptot iz *πανήγυρις πανηγύρεων*.

6. Pitanje izvornoga grčkog predloška

Sljedeća tema koje se valja dotaknuti pitanje je grčkoga predloška koji je Petrović imao pred sobom dok je sastavljao prijevod govora *O Uskrsu*. Prelistamo li onaj isti rukopisni zbornik dvadesetak stranica unatrag od našega govora, na 64. listu pronaći ćemo pismo koje je Petrović uputio opatu Krizostomu, montekasinskom benediktincu koji je tada predsjedao Mljetskom kongregacijom.¹³¹ Iz toga pisma doznajemo da je pošiljatelj, prevodeći govor

¹²⁶ Ita.

¹²⁷ Ita.

¹²⁸ Ita.

¹²⁹ Ita.

¹³⁰ Ita.

¹³¹ Usp. Jurić, *Iz muzeja hrvatske knjige*, 151. i dataciju pisma *ibid.*, 158.

svetoga Grgura, na raspolaganju imao tri predloška izvornoga teksta. Isprva je krenuo prevoditi prema, kako kaže, iskvarenu tiskanom primjerku, no uočivši u njemu pisarske pogreške, poželio je konzultirati i druga izdanja. Jedno od njih, i to rukopisno, već mu je bio posudio sam Krizostom, dok je drugo kasnije dobio od brata Benedikta, najvjerojatnije Krizostomova subrata, benediktinca.¹³² Prikupivši sve te predloške, Petrović ih je uz pomoć dvojice svojih dubrovačkih đaka uspoređivao i na temelju saznanja ispravljao pogreške koje bi pronašao u vlastitome tekstu, a primjerak brata Benedikta pokazao se još lošije kvalitete od njegova vlastitoga tiskanog izdanja te je kao takav bio beskoristan. U nastavku donosimo izvadak iz pisma:

Habebam apud me, ποθενότατε Χρυσόστομε, diuicias¹³³ ac thesauros τῶν τοῦ Ναζαζήνοῦ λόγων, inter quas illa περὶ τὸ πάσχα erat. Quam cum ipse latinitate donabam, tuam a te tam enixe postulaueram, ut impressi apud me deprauati Graeci exemplaris librorum errores emmendarem¹³⁴. Nam is antiquus¹³⁵ liber manu scriptus apud me iampridem fuerat, sed illum apud me esse ignorabam. Qui tum mihi in mentem uenit, cum puer meus a Benedicto, communi utriusque nostrum fratre, suum attulit. Quem librum, ut primum in manus sumsi¹³⁶, duos ex Academia¹³⁷ nostra iuuenes mihi adhibui, ut una trium uoluminum lectione errores quos offendissem tollerem. Deprehendi enim Benedicti librum aliquanto illo qui apud me impressus est deteriorem (...).

I zaista, pokuša li tko Petrovićev latinski prijevod usporediti s originalnim tiskanim izdanjem, primijetit će barem poneko značajnije odstupanje od izvornika, koje će moći protumačiti kao dokaz postojanja još jednoga grčkog predloška, a radi se, po svoj prilici, o gore spomenutom Krizostomovu rukopisu. S obzirom na vremenski period u kojemu je vjerojatno nastala glavnina Petrovićeva prijevoda (radi se o razdoblju do njegova odlaska iz Dubrovnika, 1550.), zaključujemo da bi tiskano izdanje kojim se korčulanski humanist služio moglo biti ono koje je iz Aldove tiskare izašlo 1516. godine.¹³⁸ Naime, koliko nam je poznato, u njemu je sadržan prvotisak Grgurova XLV. govora, a iduće izdanje koje će to djelo obuhvatiti bit će priređeno tek one rubne 1550. godine (v. poglavlje o recepciji). Uzevši u obzir te pretpostavke, u

¹³² *Ibid.*, 152.

¹³³ *Ita.*

¹³⁴ *Ita.*

¹³⁵ *Ita.*

¹³⁶ *Ita.*

¹³⁷ *Ita.*

¹³⁸ Grgur Nazijanski, *Gregorii Nazanzeni Theologi orationes lectissimae XVI*, ur. Μάρκος Μουσοῦρος (Venecija: In aedibus Aldi, et Andreae soceri, 1516).

nastavku donosimo i vlastita zapažanja o nepodudarnostima između latinskoga prijevoda i Aldova izvornika, kao prilog nekoj budućoj potrazi za rukopisom opata Krizostoma.

Na samome početku dvanaestoga poglavlja, u dijelu koji glasi: *Nos tamen cum media quaedam inter eos qui (...) eosque qui (...) a natura ipsa beneficia sortiti sumus*, treba obratiti pozornost na ono *a natura ipsa*; potražimo li isto mjesto u izvorniku iz 1516., uočiti ćemo da taj djelić teksta u njemu nedostaje. Malo dalje u istome poglavlju (*reuocari denuo atque ad antiquae condicionis statum reduci per uiscera misericordiae Dei seruatoris nostri necessarium fuisse existimo*), apozicija *seruatoris* koja opisuje imenicu *Dei* u izvorniku ne glasi, kako bismo očekivali, *σωτήρος*, nego *πατρός*, pa se njeno prenošenje kao *seruatoris* teško može pripisati prevoditeljskoj slobodi.

U četrnaestom poglavlju, gdje *μᾶλλον δὲ ἀρχὴ μηνός* vidimo zapisano kao *mensium potius principium*, možemo uočiti sitnije odudaranje od grčkoga, i to u promjeni broja imenice *μηνός*. Iako naizgled malena, ta je nepodudarnost značajna s obzirom na semantičku razliku koja je njome ostvarena. Petnaesto, pak, poglavlje u sljedećoj nam rečenici donosi očitije i mnogo zanimljivije odmake od izvornika: *Tum, a nostro digressu protinus, eorum exterminator adest, in pudoris atque secessus formidine*, odnosno na grčkome: *καὶ ἡμῶν ἀποχωρήσει τηνικαῦτα ὁ ἐκείνων ὀλοθρευτής, αἰδοῖ καὶ φόβῳ¹³⁹ τοῦ χρίσματος*. Riječ *αἰδοῖ* Petrović je ovdje, izgleda, čitao kao genitiv, dok je *χρίσματος* u izvorniku moglo sadržavati *ω* i tvoriti *χωρίσματος*, što bi se značenjski poklapalo s latinskim *secessus*. Naslućuje se odstupanje i na mjestu *ἀποχωρήσει*.

Dolazimo do osamnaestoga poglavlja i u odnosu na tiskano izdanje umetnute rečenice *quemadmodum et in alio loco lumine indutus esse quasi uestimento dicitur*, izvorno možda interlinearne glose koju je Petrović (ili neki prepisivač prije njega) zabunom protumačio kao sastavni dio teksta. Malo naprijed u istome poglavlju, u *Quid nam lumbis atque ueritati ipsi commune est, inquiramus* (*ζητῶ¹⁴⁰ τί καινὸν ὀσφύϊ καὶ ἀληθείᾳ*), izvorno *καινόν* prevodi se kao *κοινόν*, odnosno *commune*, što, s obzirom na značenjsku neuklopljenost originalnoga grčkog izraza, možemo, ali ne moramo pripisati varijacijama među predlošcima: moguće je, naime, i da je to konjektura samoga prevoditelja. Na sličnu situaciju nailazimo i u sljedećoj rečenici: *σῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφύν ἡμῶν ἐν ἀληθείᾳ*, odnosno: *State succincti lumbos uestros in ueritate* (18.), gdje je *ἡμῶν* potpuno opravdano i u skladu s grčkim

¹³⁹ Ita.

¹⁴⁰ Ita.

biblijskim tekstom preneseno kao *uestros*, a ne *nostros*, bez obzira na moguće stanje u drugome predlošku. U sljedećem se, devetnaestom poglavlju ponovno pojavljuje jedan umetak, i to onaj *in uniuersum mundum* u *Quemadmodum, si quis discipulus Christi ad anuntiandum*¹⁴¹ *in uniuersum mundum euangelium mittatur, philosophico, nec superuacuo cultu uti debeat* (...). Iz grčkoga je očito da spomenuti dio nedostaje: *ὥς δὲ, καὶ εἴ τις μαθητῆς*¹⁴² *ἐπὶ τὸ εὐαγγέλιον πέμπεται· φιλοσόφως καὶ ἀπερίττως.*

Slijedi nekoliko primjera nekonzistentnosti iz 22. i 23. poglavlja. *Reduceret* koje se pojavljuje u *ut ipse, ui superando, a tyranni potestate nos liberaret atque ad sese per Filium mediatorem reduceret* (22.), u Aldovu je izvorniku je navedeno kao *ἐπαναγείρη* (*ἴν' αὐτὸς ἡμᾶς ἐξέλῃται, τοῦ τυράννου βία κρατήσας· καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐπαναγείρη, διὰ τοῦ υἱοῦ μεσιτεύσαντος*), no s obzirom na to da u jednom drugom grčkom izdanju¹⁴³ stoji *ἐπαναγάγη*, kao i na to da Petrović upotrebljava upravo složenicu glagola *ducere*, pretpostavit ćemo da je u njegovu rukopisu također stajao neki oblik glagola *ἐπανάγω*. Nadalje, u *cum illud nouum bibet nobiscum in regno Patris* (23.), ono *nobiscum* kao svoj grčki par ima samo *ἡμῶν* (*ἡνίκα ἂν αὐτὸ πίνη*¹⁴⁴ *καινὸν ἡμῶν ὁ λόγος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς*), no sudeći prema prijevodu, vjerojatnije da je rukopis ispred *ἡμῶν* ipak imao i *μεθ'* kao oznaku društva. Na kraju, ono što Petrović u *Sed age iam et nos Pascha ipsum (...) percipiamus* (23.) preuzima kao *Pascha*, izvorno je, zapravo, *τοῦ νόμου* (*Ἀλλὰ δεῦρο καὶ ἡμεῖς, τοῦ νόμου μεταλάβωμεν* (...)).

Dio koji je u idućem, 24. poglavlju preveden kao *unde excidisti* (*ut percipere possis unde excidisti*) u izvorniku glasi *ὧν ἐκπέπωκας* (*ὥς τε*¹⁴⁵ *μαθεῖν ὧν ἐκπέπωκας*¹⁴⁶). Budući da je ono *ἐκπέπωκας* oblik glagola *ἐκπίνω*, koji značenjski nije povezan s glagolom *excido* korištenim u prijevodu, čini se da Petrović tu riječ čita s dodatnim tau, *ἐκπέπτωκας*, kao perfekt glagola *ἐκπίπτω*. Jednako kao u slučaju prevođenja *καινόν* kao *κοινόν*, i ovdje treba dopustiti mogućnost Petrovićeve vlastite konjekture utemeljene na kontekstualnim informacijama.

U 25. poglavlju još jednom nailazimo na „umetak“, ovoga puta *ac quod Deitas illustrauit: prome speciosum passi corporis uestimentum, quod passio ipsa insigniuit, ac quod Deitas*

¹⁴¹ *Ita.*

¹⁴² *Ita.*

¹⁴³ Već spomenuto izdanje s Grgur Nazijanski, „Oration 45,” Fr. Luke Dysinger’s Course Lectures and Self-Study Programs, St John’s Seminary, pristupljeno 9. rujna 2022., http://ldysinger.stjohnsem.edu/@texts/0380_greg-naz/05_gr-nz-or_45.htm.

¹⁴⁴ *Ita.*

¹⁴⁵ *Ita.*

¹⁴⁶ *Ita.*

illustravit, quibus nihil optabilius ac speciosius est (προβαλοῦ τὸ ὥραϊον τῆς στολῆς τοῦ πεπονθότος σώματος· τῷ πάθει καλλωπισθέντος· ἧς οὐδὲν ἐρασμιώτερον· οὐδὲ ὥραιότερον).

27. poglavlje donosi nam sumnjiv prijevod glagola ὀργισθῆ: umjesto, primjerice, nekog oblika glagola *irasci* ili drugog glagola slična značenja, Petrović se odlučuje za *disiungere*, čemu se ne može pronaći očigledan razlog: *Quibusdam plus disiungitur, quibusdam uero magis coniungitur* (τίσιν ὀργισθῆ¹⁴⁷ πλέον, μᾶλλον δὲ τίσιν ἀφῆ¹⁴⁸), a očito je i da se τίσιν, umjesto kao upitna, shvaća kao neodređena zamjenica. Posljednji primjer pronaći ćemo u 28.

poglavljju, gdje uočavamo još jedno kolebanje između glagola ἐκπίνω i ἐκπίπτω, pri čemu je u *preuaricationis*¹⁴⁹ *causa cecidimus* posljednja riječ izvorno zabilježena kao ἐκπεπώκαμεν (ἐκπεπώκαμεν¹⁵⁰, ἐπειδὴ παρέβημεν).

7. Primjena u nastavi

S obzirom na sadržajnu i jezičnu kompleksnost Petrovićeva prijevoda XLV. govora sv. Grgura Nazijanskog, tekst bi bilo izazovno implementirati u školsku nastavu, no unatoč zahtjevnosti, on svojim specifičnim kvalitetama ipak može obogatiti učenje latinskoga odnosno grčkog jezika.

Njegova bi se korist posebice osjetila u klasičnim gimnazijama, gdje bi se, uz latinski prijevod, usporedno čitao i grčki izvorik, a za tu se prigodu na mrežnoj platformi *Alpheios* može prirediti i vježba spajanja elemenata prijevoda s odgovarajućim elementima izvornika, uz unaprijed objašnjen popis nepoznatih riječi koje se u njima pojavljuju. Iako vremenski zahtjevnja, ta bi aktivnost na đake vjerojatno djelovala motivirajuće.

Na sličan je način učenike moguće upoznati s problematikom identifikacije izvornoga grčkog predloška korištenog za latinski prijevod. Prije svega, potrebno je u uvodu pružiti kontekstualnu osnovu, primjerice čitanjem Petrovićeva pisma Krizostomu u hrvatskome prijevodu te tumačenjem njegove važnosti za daljnji filološki rad, a zatim se na odabranim primjerima učenike potiče na uočavanje jednostavnijih i očitijih odstupanja latinskoga teksta od njegova jedinoga zasad poznatoga izvornika, onog tiskanoga. Pod uvjetom da se zadatak

¹⁴⁷ Ita.

¹⁴⁸ Ita.

¹⁴⁹ Ita.

¹⁵⁰ Ita.

prilagodi njihovim sposobnostima, takav bi problemski pristup svladavanju klasičnih jezika u učenicima možda probudio istraživački duh, maštu i kreativnost.

Osim u klasičnim gimnazijama, neki bi se dijelovi Petrovićeva prijevoda, s obzirom na tematiku koju obrađuju, mogli čitati i u pravoslavnim odnosno katoličkim gimnazijama. Zbog lakše razumljivosti, posebno će prikladni biti oni ulomci koji obiluju referencama na dobro poznate biblijske lokuse, poput 24. poglavlja, u kojemu se spominju različite osobe povezane s događajem Kristova uskrснуća. Osim toga, povijesnom i teološkom kontekstualizacijom opusa sv. Grgura Nazijanskog i samoga XLV. govora, tekst se može obraditi interdisciplinarno i povezati s gradivom Vjeronauka i Povijesti. Kao poveznicu s Vjeronaukom predlažemo kratko izlaganje o povijesti spasenja, tumačenje metaforike izlaska iz egipatskog ropstva u evanđeoskom kontekstu te upoznavanje s različitim krivovjerjima koja su uzimala maha u četvrtome stoljeću. S gledišta Povijesti, zanimljivo bi bilo podsjetiti na podijeljenost istočnoga i zapadnog dijela Rimskoga Carstva, a moguće je povući paralelu i s gradivom Filozofije, i to na temelju stručnoga filozofskog i teološkog pojmovlja korištenog u tekstu (poput *ens* i *esse*) te nekih jednostavnijih filozofskih koncepata koji se u njemu obrađuju.

Osim navedenog, učenicima će svakako trebati istaknuti i važnost Petrovićeva djela za hrvatsku kulturnu baštinu, naglašavajući da se on u povijest hrvatskoga humanizma upisao ne samo kao vrstan latinist, već i kao grecist, što na našem području nije bila česta pojava.¹⁵¹ Usto će dobro biti i podsjetiti na kontekst europskoga humanizma i značajke koje ga određuju.

Naposljetku, sadržaj govora lako je i vizualno oprimjeriti. Biblijski motivi kroz povijest su zapadne umjetnosti bili rado prikazivani, dok se istočno kršćanstvo posebno istaknulo u ikonopisu. Učenicima se, tako, kao doprinos znanju iz područja Likovne kulture, može pokazati dobro poznata slika Eugènea Burnanda *Les Disciples Pierre et Jean courant au Sépulcre le matin de la Résurrection*, s motivom utrke apostola Petra i Ivana na uskršnje jutro koji je prenesen i u spomenutome 24. poglavlju našega govora, zatim prikaz Pashalnoga Jaganjca Josefe de Óbidos, inače jedine poznate Portugalke koja se u 17. stoljeću profesionalno bavila slikarstvom¹⁵², ili neka od ikona svetoga Grgura Nazijanskog odnosno svetih Triju hijerarha, među koje se ubraja i sam sv. Grgur.

¹⁵¹ Usp. Rezar, „Prilog poznavanju književnoga rada humanista Nikole Petrovića (1486-1568),” 178.

¹⁵² Rachel Zimmerman, "Josefa de Óbidos, Christ Child as Salvator Mundi," Smarthistory, pristupljeno 15. rujna 2022., <https://smarthistory.org/ayala-obidos-child-salvator-mundi/>.

8. Zaključak

Stilskom analizom Petrovićeva prijevoda XLV. govora sv. Grgura Nazijanskog utvrđen je odmak od klasicizirajućih tendencija humanističkoga latinитета: Petrovićev se izričaj u obrađenome govoru nekim svojim značajkama približava srednjovjekovnoj ostavštini i jeziku *Vulgate*, kao odgovor na paralelnu pojavu u izvornome tekstu prožetome biblijskom *koine*. Tako je povećana uporaba gerunda, tvore se analitički i perifrastični oblici, a pojedine zamjenice preuzimaju ulogu grčkoga člana. Čestotnom analizom zamjeničke grupe koja se sastoji većinom od pokaznih zamjenica ustanovljeni su pomaci u zastupljenosti određenih zamjenica u odnosu na nekoliko klasika rimske književnosti. Govoreći o prevoditeljskim tehnikama, primijećena je težnja za širenjem grčkoga izvornika, a navedeni su i primjeri uvjetno rečeno negativnih praksi.

Tumačenjem Petrovićeva pisma opatu Krizostomu omogućen je nov uvid u pitanje identifikacije originalnoga grčkog predloška: prijevod se, vjerojatno, izvorno temeljio na izdanju odabranih govora Grgura Nazijanskog koje je iz Aldove tiskare izašlo 1516. godine (*Gregorii Nazanzeni Theologi orationes lectissimae XVI*), no ispravljen je u skladu sa zasad neidentificiranim rukopisom u posjedu opata Krizostoma. Kao dokaz navedenoga, u radu su nabrojane i objašnjene neke nepodudarnosti otkrivene usporedbom latinskoga prijevoda i grčkoga tiskanog izdanja, koje, usto, mogu poslužiti kao pomoć u potrazi za Krizostomovim rukopisom.

U radu su, također, predloženi načini primjene Petrovićeva prijevoda u školskoj nastavi. Navedene su neke metode koje bi se mogle koristiti za efikasniji ili poticajni rad na tekstu, kao i sastavnice prijevoda pogodne za interdisciplinarnu obradu. Podcrtana je primjenjivost teksta u klasičnim, pravoslavnim i katoličkim gimnazijama.

Tijekom transkripcije teksta uočeno je pokoje pokvareno mjesto, no ozbiljnijih problema s restitucijom teksta nije bilo, izuzevši izvornu interpunkciju, koja je gotovo u cijelosti podvrgnuta modernizaciji.

Opsežnija istraživanja Petrovićeva prijevoda XLV. govora sv. Grgura Nazijanskog ostavljamo za neku drugu priliku. Ipak, nadamo se da će već i ovaj njegov prijepis, kontekstualna obrada i analiza poslužiti kao skroman doprinos cjelovitoj obradi Petrovićeva rukopisnog zbornika.

9. Literatura

Anthologia Palatina, Codex Palatinus Graecus 23.

Arendzen, John. „Hypsistarians.“ *The Catholic Encyclopedia*. New Advent. Pristupljeno 13. srpnja 2022., <http://www.newadvent.org/cathen/07611a.htm>.

„Bazilije Veliki, sv.“ *Hrvatska enciklopedija*. Pristupljeno 12. srpnja 2022., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6425>.

Browne, Charles Gordon i Swallow, James Edward. „Oration 45.“ *Fathers of the Church*. New Advent. Pristupljeno 21. rujna 2022., <https://www.newadvent.org/fathers/310245.htm>.

Capone, Alessandro. „Note critiche alla versione latina dell’Or. 45 di Gregorio di Nazianzo.“ *Paideia* 74 (2019): 425-438.

Ciceron, Marko Tuliје. „M. Tulli Ciceronis De finibus bonorum et malorum.“ M. Tullius Cicero. *The Latin Library*. Pristupljeno 5. rujna 2022., <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/fin.shtml>.

Ćepulić, Antica – Nada. „Sv. Grgur Nazijanski – najveći pjesnik među grčkim Ocima.“ *Latina et Graeca* 4 (2003): 35-45.

Depolo, Vladimir. „Bratovština sv. Jeronima u Rimu i korčulanski humanist Nikola Petrović Petreius (1486 – 1568).“ *Lanterna Sv. Marka*, 12. travnja 1998.

Fisković, Cvito. „Turski napadaj na Hvar 1571.“ *Čakavska rič* 6, br. 2 (1976): 111-118.

„Franjevci posjetili Badiju i darovali stari brevijar na latinskom jeziku pronađen na tom otoku.“ *Vijesti i najave*. Dubrovačka biskupija. Objavljeno 27. rujna 2019., https://www.dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=7060:franjevci-posjetili-badiju-i-darovali-stari-brevijar-na-latinskom-jeziku-prona%C4%91en-na-tom-otoku&Itemid=466.

„Grēgoriou tou Nazianzēnou tou theologou Hapanta, ta mechri nun men heuriskomena, hōn schesin selis hē deuthera periechei.“ *WorldCat*. Pristupljeno 23. kolovoza 2022., <https://www.worldcat.org/title/gregorion-tou-nazianzenou-tou-theologou-hapanta-ta-mechri-nun-men-heuriskomena-hon-schesin-selis-he-deuthera-periechei/oclc/64812559>.

Hunter-Blair, Oswald. „St. Gregory of Nazianzus.“ The Catholic Encyclopedia. New Advent. Pristupljeno 11. srpnja, 10. i 13. kolovoza i 12. rujna 2022.,
<http://www.newadvent.org/cathen/07010b.htm>.

„Insignire.“ U *The Dictionary of Medieval Latin from British Sources*, uredili R. E. Latham, D. R. Howlett i R. K. Ashdowne. British Academy, 1975-2013.,
<https://logeion.uchicago.edu/insignire>.

Jurić, Šime. *Iz muzeja hrvatske knjige: Izbor književnih i kulturno-povijesnih rasprava, bibliografskih i bibliotekarskih članaka i prikaza knjiga*. Zagreb: Matica hrvatska, 2000.

„Jurić, Šime.“ Hrvatska enciklopedija. Pristupljeno 17. srpnja 2022.,
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29569>.

Καλογερίδου, Ουρανία Δ. *Μιχαήλ Εφεσίου εις το Αριστοτέλους „Περί ζώων γενέσεως“: Από την αρχαία εξηγητική παράδοση στη βυζαντινή ερμηνευτική πρακτική*. Solun: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2010.

„Kapadocija“. Hrvatska enciklopedija. Pristupljeno 12. srpnja 2022.,
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30277>.

Krisp, Gaj Salustije. „C. Sallusti Crispi Bellum Catilinae.“ C. Sallustius Crispus. The Latin Library. Pristupljeno 5. rujna 2022., <http://www.thelatinlibrary.com/sall.1.html>.

Kulawik, Bernd. „Claudio Tolomei’s Letter of 1542 Describing The Publishing Program of the Roman Accademia de lo Studio de l’Architettura (c. 1535–1555).“ Neobjavljeni nacrt, 5. lipnja 2019., digitalni dokument,
https://www.academia.edu/39395919/Claudio_Tolomei_s_Letter_of_1542_Describing_The_Publishing_Program_of_the_Roman_Accademia_de_lo_Studio_de_l_Architettura_c_1535_1555_.

Laertije, Diogen. *Lives of Eminent Philosophers*. Uredio R. D. Hicks. Cambridge: Harvard University Press, 1972; Perseus Digital Library. Pristupljeno 26. kolovoza 2022.
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0257%3Abook%3D3%3Achapter%3D1#note41>.

Lucije Apulej. „Apuleius.“ Apuleius. The Latin Library. Pristupljeno 5. rujna 2022.,
<http://www.thelatinlibrary.com/apuleius.html>.

Migne, Jacques-Paul. „Monitum in Orationem XLV.“ U *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τὰ εὕρισκόμενα πάντα*, uredio Jacques-Paul Migne. 36. svezak *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*. Pariz: J.-P. Migne, 1858.

Nazijanski, Grgur. „Oration 45.“ Fr. Luke Dysinger's Course Lectures and Self-Study Programs. St John's Seminary. Pristupljeno 9. rujna 2022., http://ldysinger.stjohnsem.edu/@texts/0380_greg-naz/05_gr-nz-or_45.htm.

Nazijanski, Grgur. „Λόγος ME'.“ U *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τὰ εὕρισκόμενα πάντα*, uredio Jacques-Paul Migne. 36. svezak *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*. Pariz: J.-P. Migne, 1858.

Nazijanski, Grgur. *Gregorii Nazanzeni Theologi orationes lectissimae XVI*. Uredio Μάρκος Μουσοῦρος. Venecija: In aedibus Aldi, et Andreae soceri, 1516.

Ott, Michael. „Pope Marcellus II.“ The Catholic Encyclopedia. New Advent. Pristupljeno 19. srpnja 2022., <http://www.newadvent.org/cathen/09641a.htm>.

Pavić, Juraj i Tenšek, Tomislav Zdenko. *Patrologija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1993.

Radford Ruether, Rosemary. *Gregory of Nazianzus: Rhetor and Philosopher*. Oxford: Clarendon Press, 1969.

Rezar, Vlado. „Novi pogled u humanizam Nikole Petrovića Korčulanina: o 450. obljetnici smrti († 16. travnja 1568).“ *Colloquia Maruliana* 28 (2019): 153-166.

Rezar, Vlado. „Prilog poznavanju književnoga rada humanista Nikole Petrovića (1486-1568).“ U *Musarum cultus: Zbornik radova u čast Marini Bricko*, uredili Petra Matović i Nino Zubović, 175–187. Zagreb: FF press, 2019.

„Saint Nonna.“ CatholicSaints.Info. Pristupljeno 23. kolovoza i 22. srpnja 2022., <https://catholicsaints.info/saint-nonna/>.

Shahan, Thomas. „First Council of Constantinople.“ The Catholic Encyclopedia. New Advent. Pristupljeno 13. srpnja 2022., <http://www.newadvent.org/cathen/04308a.htm>.

„Visere.“ U *The Dictionary of Medieval Latin from British Sources*, uredili R. E. Latham, D. R. Howlett i R. K. Ashdowne. British Academy, 1975-2013. <https://logeion.uchicago.edu/visere>.

Way, Agnes Clare. „S. Gregorius Nazianzenus (with Gregorius Presbyter, Vita Gregorii Nazianzeni).“ U *Catalogus Translationum et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*, uredili Paul Oskar Kristeller i Ferdinand Edward Cranz, 43-192. 2. svezak *Catalogus Translationum et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 1971.

Zimmerman, Rachel. „Josefa de Óbidos, Christ Child as Salvator Mundi.“ Smarthistory. Pristupljeno 15. rujna 2022., <https://smarthistory.org/ayala-obidos-child-salvator-mundi/>.

10. Prilog: prijepis Petrovićeva prijevoda XLV. govora sv. Grgura Nazijanskog

10. 1. Napomena o priređivanju prijepisa

Najveći izazov u priređivanju prijepisa Petrovićeva prijevoda XLV. govora sv. Grgura Nazijanskog bilo je uspostavljanje modernih interpunkcijskih rješenja. U tu svrhu postojeće uređenje moralo je podleći korjenitim ispravcima, pa se ono koje donosimo na kraju rada znatno razlikuje od toga izvornoga. Isto vrijedi i za princip preuzimanja velikih i malih početnih slova, koja su u odnosu na izvornik prepravljena u skladu sa suvremenim načelima. Osim toga, početno je veliko *V* mijenjano u malo *u*, no u slučajevima kada je početno slovo moralo ostati veliko zbog poštivanja pravopisnih normi, zadržana je grafija *V*. Neklasične su grafije, poput *odiernus* i *resurexit* umjesto *hodiernus* i *resurrexit*, također sačuvane, ali naznačene u bilješkama riječju *ita*. Mjesta koja su zbog kakve veće pogreške, moguće nerazumljivosti ili nekog drugog razloga zahtijevala ispravak, ispravljena su u samom tekstu uz napomenu o ispravljanju i izvornom izgledu ispravljenih oblika. Biblijski navodi dodani su po uzoru na one iz engleskoga izdanja govora u zbirci *Nicene and Post-Nicene Fathers*.¹⁵³

10. 2. Prijepis

/75v/ Gregorii Nazanzeni Theologi Oratio in sanctum Pascha e Gręco in Latinum conuersa,
per Nicolaum Petreium

(1.) Super custodiam meam stabo¹⁵⁴, admirabilis Abacuc inquit, cum quo et ipse hodie, ob illam quam mihi Spiritus potestatem atque speculationem exhibuit. Et considerabo atque deprehendam quae illa sunt quae inspexero ac quae mihi dicentur. Et steti, et consideraui. Et ecce uir, qui super nubes ascenderat, excelsus ualde, cuius quasi angeli aspectus erat¹⁵⁵ eiusque amictus ut splendor fulguris praetereuntis fuerat. Iste nanque ad orientem elata manu magno cum clamore uocem emisit, cuius uox ut tubae sonantis fuerat eumque circumsteterat¹⁵⁶ multitudo caelestis exercitus. Et dixit: “Hodie uisibilis mundi atque inuisibilis salus facta est. Christus a mortuis resurrexit¹⁵⁷, corresurgite; Christus in se ipsum reuersus est, reuertimini; Christus de sepulchro, ex uinculis peccati liberamini. Inferni reserantur portę et mors ipsa

¹⁵³ Charles Gordon Browne i James Edward Swallow, „Oration 45,” *Fathers of the Church*, New Advent, pristupljeno 21. rujna 2022., <https://www.newadvent.org/fathers/310245.htm>.

¹⁵⁴ Hab 2,1.

¹⁵⁵ Suci 13,6.

¹⁵⁶ *Ita*.

¹⁵⁷ *Ita*.

destruitur, antiquisque¹⁵⁸ Adam seponitur et nouus completur. Noua creatura quae in Christo estis, renouamini¹⁵⁹.” Haec quidem ille dixerat. Ipsi autem, quod et prius cum nobis in carnis natiuitate apparuit, cecinerunt *Gloria in altissimis Deo, et Pax in terra, inter homines propensa affectio*,¹⁶⁰ cum quibus idem inter uos mea uox sonat. Sit et nobis uocem, quae angelicae conueniat et quae per omnes totius orbis fines /76/ insonet, fas nunc assumere.

(2.) Pascha, Domini Pascha, et tertio Trinitatis honore Pascha repetam. Hoc nobis festum omnium festorum et solemnum cerimoniarum celebritas est. Tantum hoc, inquam, uniuersa festa, non modo quae mortalium ac saeculi huius humilia, sed quae Christi ipsius atque in eius memoriam instituta sint, ut sol caeteras stellas exuperat¹⁶¹. Nam et hesternum¹⁶² luminarium et lucem ferens illustratio egregiae¹⁶³ nobis illuxit, quam priuatim et publice omne mortalium genus ac pene omnis dignitas concelebrarunt, cum noctem ipsam largissimo igne illustrarent, et qui magno illi lumini respondeat, quantum autem coelum ipsum superne uniuersum mundum illuminando, pulcherrimis quae in ipso sunt luminibus, irradiat, quantumque illud quod super coelos est atque in ipsa prima lucida angelorum natura, quod inde a primo illustratur; tum, quod in ipsa est Trinitate, a qua uniuersi luminis constitutio prouenit, quod ex indiuisibili lumine in partes diuiditur ac ueneratur. Tam enim longe his omnibus odiernum¹⁶⁴ lumen pulchrius atque illustrius est, quanto illud hesternum¹⁶⁵ lumen, quod lumen illud magnum suscitabat, istius praeuium fuerat, et quasi hilaritas quaedam, quae festum praecedit, extitit¹⁶⁶. Resurrectionem¹⁶⁷ quippe ipsam hodierna die celebramus, haud illam quidem /76v/ spe, sed re ipsa consecuti, et quae iam uniuersum mundum ad se contrahit. Alius igitur festiuitati huic eorum, qui tum diuini Spiritus munere, tum Dei gratia decoratur, pro sui ingenii captu aliquid praeconii largiatur. Illam uero pro meritis celebrare, prima illa intellectualis, puraque coelestium¹⁶⁸ spirituum natura, quae supernam gloriam contemplatur ac testis eius adsistit, tametsi ipsi omnifarias laudes dicere facultas detur, uix quidem posset. Nos uero sermone pro uirili optimo ac celeberrimo utemur, presertim¹⁶⁹, cum uerbum ipsum de ea, quam rationali naturae contulit beneficentia, celebremus. Ex hoc nanque principio ordiemur.

¹⁵⁸ Ita.

¹⁵⁹ 2 Kor 5,17.

¹⁶⁰ Lk 2,14.

¹⁶¹ Ita.

¹⁶² Correxī ex externa.

¹⁶³ Ita.

¹⁶⁴ Ita.

¹⁶⁵ Correxī ex externum.

¹⁶⁶ Correxī ex extit.

¹⁶⁷ Correxī ex Resurrectio.

¹⁶⁸ Correxī ex coelestium.

¹⁶⁹ Ita.

Cum enim mihi sermo de illa celeberrima uictima, ac de die maxima omnium diuinorum dierum habendus sit, fieri quidem non posset, quin inde principium sumendo ad Deum recurram. Vos igitur omnes, quos ista maxima afficiunt uoluptate, puram mihi mentem, auresque ac cogitationem adhibete, quia nobis de Deo atque diuinis rebus oratio habenda est, ut ipsa re uera uoluptate, a qua omnis uanitas abest, frui possitis. Nostra siquidem oratio de hac re copiosissima simul ac breuissima erit, ne, si exilis fuerit, molestiam afferat, si uero exuberet, ab omni sit delectatione aliena.

(3.) Deus enim erat et est atque erit semper, uel esse illum potius perpetuo dixeris. Illud uero, *erat* atque *erit* nostri temporis sunt sectiones ac quę fluxibili naturae conueniant. Nam, qui semper /77/ est, et hoc sibi ipse nomen imponit, tunc cum Mosem ipsum in monte alloqueretur. Totum enim Esse in se ipso comprehensum habet, quod principio ipso ac fine caret, ut pelagus quoddam infinitae atque interminatę substantię, qui ab omni et temporis et naturae intelligentia excidit, a mente duntaxat obscura admodum ac permodica cognitione adumbratus. Non ex his quae in ipso, sed quae circa ipsum sunt, a nobis deprehenditur, dum mens ipsa ex alia in aliam sese imaginationem ratiocinatione¹⁷⁰ colligens ad unam ueritatis imaginem accedit. Quae, priusquam deprehensa fuerit, subtrahitur ac priusquam agnoscatur consyderationem¹⁷¹ effugit, tantum principalem animę nostrae partem et eorum qui puram hanc sortiti sunt lumine suo perlustrando, quantum oculos ipsos uelox coruscationis fulgor percurrit, non alia (ut ipse reor) de causa, quam ut ipsam, illo quod deprehendi potest, ad se atrahat¹⁷². Exacte enim lumen illud deprehendi non potest et spem omnem atque conatum effugit, ut autem illo quod deprehendi nequit admirationem ipsi incuciat¹⁷³ et ex illius admiratione maius eidem desyderium¹⁷⁴ inascatur¹⁷⁵, ex desyderio¹⁷⁶ ipso purgationes sumat, purgata uero Deo similis efficiatur. Cum uero tales effecti fuerimus, uti cum familiaribus uersatur (iuuenile quoddam oratio nostra pręsumit) Deus, diis ipsis unitus et ab eis deprehensus, /77v/ et tantundem fortasis¹⁷⁷ quantum ipse agnoscit qui ab eo cogniti sunt. Deus itaque infinitus habetur, et qui animaduersione difficulter comprehendi potest, et hoc in ipso duntaxat deprehendere quod infinitus habetur queas. Et quispiam putauerit quod simplicis naturae sit, aut Esse quod nullo pacto deprehendi queat, aut quod penitus deprehendi potest.

¹⁷⁰ Ita, pro ratiocinatione.

¹⁷¹ Ita.

¹⁷² Ita.

¹⁷³ Ita.

¹⁷⁴ Ita.

¹⁷⁵ Ita.

¹⁷⁶ Ita.

¹⁷⁷ Ita.

Quid ni Ens ipsum *quod simplicis naturae est* inquiramus. Haud quidem simplicitatem ipsam naturam eius dixeris, neque eorum quę composita sunt, illud compositum tantummodo¹⁷⁸ naturam eorum putares.

(4.) Cum autem de infinito duplex consyderatio¹⁷⁹ sit, a principio uidelicet et a fine, infinitum enim quod ab his terminis non perscribitur ac quod ipsos excedit est. Cum enim mens nostra ad illud quod superius est profundum respexerit, et non habeat ubi consistere possit, atque imaginibus, quę de Deo sunt, inniti, illud, quod inibi infinitum atque impenetrabile est, absque principio nuncupauit. Cum uero ad ea quae inferius ac continuato ordine consistunt, immortale atque ab interitu alienum dixit. Cum autem uniuersum comprehenderit, sempiternum. Nam aeternitas neque tempus, neque temporis aliqua portio habetur, neque mensurae obnoxia redditur, sed, quod nobis tempus solis progressio metitur, hoc aeternitas in sempiternis est, quod simul cum his quae semper existunt quasi temporis quidam motus atque spatium extenditur. Haec nanque in presentia¹⁸⁰ mihi /78/ de Deo philosophari uisum est. Neque enim his ulterius progredi oportunum¹⁸¹, cum non theologica complecti, sed dispensationem perscribere aggressi¹⁸² sumus. Nam cum nos Dei nomen dixerimus, Patris, et Filii, et Spiritus Sancti intelligimus; nec Diuinitas ipsa ultra hunc numerum effunditur, ne forte deorum turbam inducamus, aut, si intra horum trium terminos ipsam praescripserimus, aegestate¹⁸³ Diuinitas arguatur, ut, cum summam uidelicet rerum potestatem uni tribuerimus, cum Iudeis sentire, aut multitudinem potestatum adducentes gentilium sequi errores uideremur. Nam scelus in utroque horum, quamuis contraria sint, simile inuenitur. Sic itaque Sancta Sanctorum, quae a Seraphin uelantur ac glorificantur ter repetita sanctificatione¹⁸⁴, in unam potestatem atque Diuinitatem conueniunt, de quibus quidem ante nos quendam egregia atque sublimi speculatione philosophatum fuisse compertum habemus.

(5.) Quoniam uero summe bonitatis haud quidem hoc satis uisum est, quod sui speculatione tantummodo¹⁸⁵ moueatur, sed bonum ipsum in plura promoueri atque procedere debere, ut plurima eius beneficio promererentur (hoc enim supremae bonitatis argumentum extitit), primum angelicas atque coelestes potestates mente concepit, et is quidem mentis eius

¹⁷⁸ Ita.

¹⁷⁹ Ita.

¹⁸⁰ Ita.

¹⁸¹ Ita.

¹⁸² Ita.

¹⁸³ Ita.

¹⁸⁴ *Correx* ex sactificatione.

¹⁸⁵ Ita.

conceptus opus Verbo completum ac Spiritu /78v/ perfectum extitit. Atque ita secundi splendores constituti sunt, qui primo illi splendori ministerio adsistunt, quos autem intellectuales spiritus aut ignem (materiae, inquam, ac corporis expertem), aut aliam quampiam naturam illis quos asseruimus proximam putandum est. Hos siquidem spiritus¹⁸⁶ ad malum immobiles esse, ad bonum tantummodo¹⁸⁷ motu praeditos asseuerarem, utpote illos, qui Deum ipsum circumstant¹⁸⁸ primique Dei ipsius lumine illustrantur: nam, quę apud nos sunt, secundae illuminationis habentur. Verum enimvero ipsos haudquaquam immobiles, sed qui difficulter mouentur uel existimare uel dicere inde persuasissimum habuerim, quod Lucifer ille propter splendorem Lucifer, propter elationem uero Tenebrę fieri atque appellari meruit; tum potestates que sub ipso defecerant, quia boni illius desertores extitere, scelerum patratores habentur, et eorum nobis mediatores sunt.

(6.) Ita enim bonitati ipsi mundum intellectualem atque his de causis constituere¹⁸⁹ uisum est, ut nos breui admodum oratione de his quae maxima sunt philosophantes perpendimus. Cum autem creatori prima haec optima esse uiderent, secundum excogitauit mundum, materialem atque uisibilem, qui ex coelo terraque, atque ex his quę in medio horum sunt, constitutus atque concretus est, ob singula quę in ipso accommodata sunt celebrandus, maiore uero praeconio efferendus, quod omnia concinno/79/ admodum ordine atque concordī harmonia consistere in ipso uisuntur, cum singula - alterum ad alterum et uniuersa ad uniuersum - ad unius mundi constitutionem¹⁹⁰ recte procedant. Et hunc quidem hac de causa creauit mundum, ut plane ostenderet se non modo propriae suae naturae constituendae, sed a sua penitus alienae omnimodam potestatem habere. Peculiare nanque Diuinitati ipsi atque proprium intellectuales naturae, et quae intellectu duntaxat deprehendi queunt, usquequaque habetur¹⁹¹, alienum uero ab ipsa, quod sensus deprehendit, atque horum longe remotiora, quę anima carent ac motus expertia sunt.

(7.) Intellectus itaque ac sensus, in uicem adhuc hoc pacto discreti, intra proprios terminos continebantur ac Verbi creatoris magnifica opera in se extollebant, tacite magnificentiam eius ac celeberrimo praeconio efferentes. Nondum enim ex utroque temperamentum et quedam¹⁹²

¹⁸⁶ *Correxī ex spiriritus.*

¹⁸⁷ *Ita.*

¹⁸⁸ *Ita.*

¹⁸⁹ *Ita.*

¹⁹⁰ *Ita.*

¹⁹¹ *(Ita.)*

¹⁹² *Ita.*

contrariorum mistella¹⁹³, maioris sapientiae argumentum, nec circa naturas largitas, neque omnis bonitatis eius thesaurus extiterat, per quae maior creatoris sapientia innotesceret. Cum iam opifex Verbum haec palam ostendere, et animal edere ex utraque natura - uisibili, inquam, atque inuisibili - compositum statuisset, hominem procreauit, ab ipsa/79v/ quae iam parata fuerat materia corpus desumens, ex se ipso autem spiritum indidit (hoc nanque sacrae literae¹⁹⁴ intellectualem animam atque Dei imaginem esse animaduertunt); quasi alterum quendam mundum, in paruo magnum, super terram constituens, alium angelum, adorantem mixtum¹⁹⁵, uisibilis naturae arbitrum, intellectualis uero arcanorum peritum, terrestrium¹⁹⁶ regem quique a superioribus regitur, terrae ac coelo accomodum¹⁹⁷, temporarium atque immortalem, uisibilem atque intelligibilem, medium inter excelsa atque humilia, qui idem spiritus et caro est - alterum propter gratiam, caro uero ob fastum est - ut ex altero permaneat atque se beneficio afficientem glorificet, altero uero patiatur et patiando reminiscatur et corrigatur, magnitudine elatus, animal quod hic potestate pressit alio uero migraturum sit, atque, in mysterii fine, ad Deum innuens diuinum efficiatur. Ad hoc enim in me moderatum ipsius ueritatis excelsius lumen hoc in loco prouenit, ut Dei splendorem inspicere ac sustinere queam, illo, inquam, dignum, qui ligare et soluere potest, ac denuo altius colligaturus est.

(8.) Hunc siquidem in paradiso collocauit, quicumque paradisis ille quandoque fuerat, (libero suae uoluntatis arbitrio insignitum, ut bonum ipsum non minus esset elligentis¹⁹⁸, quam eius /80/ qui semina largitus est) uti immortalium plantarum, diuinarum fortassis cogitationum, quæ simpliciores ac perfectiores sunt, cultor existat. Quem, nudum simplicitate ipsa, ac uita quæ omnium artium expers fuerat, omni uestitu atque operimento uacuum procreauit; hunc autem a principio huiusmodi esse decuit. Et legem ipsi, materiam libero suae uoluntatis arbitrio, tradidit. Lex autem ipsa mandatum erat, quibus fructibus illi uescendum, quibusue abstinendum fuerat. Hoc nanque lignum scientiae erat, quod neque ab initio nequiter plantatum, neque inuidia uetitum fuerat (abstineant linguis in hoc impii Deum impugnantes, neque serpentem immitentur), sed optimum quidem, si oportune¹⁹⁹, sumeretur. Planta enim meditatio fuerat - quemadmodum mea meditatio est - qua solis perfectiorem habitum uitae sortitis secure uti expedit, contra uero his, qui remissione in cupiditatibus uitae genere utuntur.

¹⁹³ Ita.

¹⁹⁴ Ita.

¹⁹⁵ Correxī ex mistum.

¹⁹⁶ Ita.

¹⁹⁷ Ita.

¹⁹⁸ Ita.

¹⁹⁹ Ita.

Non secus ac solidus cibus his, qui paruuli sunt ac lacte indigent, accomodus²⁰⁰ neutiquam est. Quoniam uero inuidia Diaboli²⁰¹ atque foeminae²⁰² transgressione, cui, quasi molliori²⁰³ natura praedita, obnoxia fuerat et quasi magis credula (heu, quę mea imbecillitas, mea, quia primae²⁰⁴ parentis), mandati quod sibi traditum fuerat oblita et amaro illo gustu superata est, atque una a ligno uitae et paradiso a Deoque ipso ob scelus /80v/ expulsa redditur. Tum cuticulari uestimento, crassiore nimirum carne atque mortali, et quę reluctet, amicitur. Ex hoc nanque primum propriam sui turpitudinem agnoscit seque a Deo abscondit, et hinc ipsam mortem lucratur. Tum ut peccatum praerumpatur, ne scilicet scelus immortale efficiatur, et supplicium ipsum Dei erga homines benignitas redditur: hoc enim pacto Deum ipsum poenam irrogare crediderim.

(9.) Plurimis enim pro innumeris sceleribus, quorum nequitiae radix ex uariis causis atque temporibus propagauit, nos primitus corrigere non destitit: uerbo, lege, prophetis, beneficiis, minis, plagis, aquarum exundationibus, incendiis, bellis, uictoriis, cladibus; coeli ostentis, aeris signis, terre²⁰⁵, maris; insperatis hominum, urbium atque nationum mutationibus; quorum omnium causa fuerat, uti mortales a sceleribus absterrent. Demum fortiore utique medicamine opus fuit, dum grauioribus egritudinibus²⁰⁶ laboratur. Secutae nanque ad inuicem mortalium sunt cedes²⁰⁷, adulteria, periuria, obstinatae dementiae, (quod primum atque nouissimum omnium scelerum est) idolorum cultus, et supplicationum a rerum conditore ad res quae creatae sunt mutationes. Quoniam uero haec maiore auxilio indigebant, maius utique adepta sunt adiutorium. Hoc nanque Dei ipsius Verbum, ante saecula genitum, extitit; illud, inquam, inuisibile, incomprehensibile, incorporeum, /81/ principium ab illo qui principium est, lumen de lumine, fons uitae atque immortalitatis, effigies primae imaginis, signum quod amoueri nequit, effigies quae subire nullam permutationem potest, terminus et Verbum Patris, ad propriam sui imaginem progreditur, et carnem ipsam propter carnem assumit, atque animae intellectuali meae animae gratia admiscetur, uti simili simile repurgaret, et ut homo in omnibus efficitur praeter peccatum; qui cum ex Virgine pura conceptus fuisset, quę nimirum anima²⁰⁸ et corpore prius Spiritu Sancti munere purgata fuerat (nam et natiuitatem honore

²⁰⁰ Ita.

²⁰¹ Mudr 2,24.

²⁰² Ita.

²⁰³ Ita.

²⁰⁴ Ita.

²⁰⁵ Ita.

²⁰⁶ Ita.

²⁰⁷ Ita.

²⁰⁸ Correxī ex amima.

decorari, et uirginitatem ipsam prae caeteris insignem reddi oportuit), Deus, cum carnis assumptione, unus ex duobus - carne, inquam, ac spiritu -, quæ contraria ad inuicem sunt, prodiit; quorum alterum diuinitatem contulit, alterum uero eandem accepit. O nouam permixtionem²⁰⁹, o admirabile temperamentum! Qui est, generatur, et increatus creatur, et qui comprehendi non poterat, media ipsa intellectuali anima inter diuinitatem ac carnis crassitudinem comprehenditur. Nam qui omnes diuites reddit, pauper efficitur; in mea enim carne mendicus degit, ut homo ab eius diuinitate diues reddatur. Tum qui plenus est exinanitur; sua enim se gloria ad breue tempus exinaniuit, ut homo /81v/ ipsius plenitudinis particeps fieret. Qui nam iste bonitatis thesaurus? Quid hoc arcanum quod erga me factum est? Nam cum eius similitudinem sortitus fuero, illam non custodiui; ipse enim carnem meam assumere uoluit, uti et imaginem saluam redderet, et carnem meam immortalitate donaret. Secundam enim communicationem tanto priore magis admirabilem cum homine communicare uoluit, quanto praestantior partem tunc impertitus est; impresentia²¹⁰ uero deterius assumpsit. Et hoc priore diuinum magis est, hoc hi qui bonae mentis sunt compotes excelsius iudicabunt.

(10.) Sed dicet fortassis quispiam eorum qui festiuitati ipsi impensius afficiuntur: “Quid nam ista philosophari opus est? Eia equum²¹¹ ad stadium promoueam; quae ad festiuitatem attinent, quibus hodierna die incumbimus, proseguere.” Atqui libens obtemperabo, tametsi paulo altius exorsus sim, dum me orationis ac desyderii²¹² uis impelleret. Haud equidem ingratum disciplinae ac bonarum rerum studiosis futurum arbitror, si quid de ipsius Pascatis²¹³ nomine obiter disseruerim. Non enim haec aduenticia introductio parum audientium auribus blandietur. Hoc nanque magnum Pascha ac uenerandum, apud Hebreos²¹⁴ in eorum sermonis usu *Phasca* nuncupatur; hoc quidem nomen transitum denotat. Qua autem ad historiam, ob eorum ex Aegypto²¹⁵ ad Cananeam²¹⁶ fugam atque transmigrationem; qua uero ad spiritualia,/82/ ob progressionem atque ascensum ab inferioribus ad superiora atque promissionis terram; quorum frequens est in sacra pagina usus, cum nomina quædam obscuriora ad ea quae magis perspecta sunt transmutantur, uel cum ab ineptioribus ad

²⁰⁹ *Correxi ex permistione.*

²¹⁰ *Ita.*

²¹¹ *Ita.*

²¹² *Ita.*

²¹³ *Ita.*

²¹⁴ *Ita.*

²¹⁵ *Ita.*

²¹⁶ *Ita.*

uenustiora permutatio fit, quae res hic etiam perspicua redditur. Quidam uero ex literarum²¹⁷ permutatione (fi in pi²¹⁸ commutando, et cappa in chi) ab ipsius Christi *passione* nomen diei ipsius *Pasca*²¹⁹ indidere. Quae uox cum in consuetudinem abiisset, firmiorem usum obtinuit, cum huic uerbo, ut magis pio, quam plurimi attentiores aures adhibuissent.

(11.) Omnium enim legem ipsam umbram habere futurorum bonorum atque intellectualium²²⁰, a diuino prius est ante nos Appostolo²²¹ definitum. Et Deus, cum ante hunc Moisi²²² in monte praecipiens responsum dabat, “Omnia enim per figuram quam tibi in monte ostendimus ages”²²³ inquit, quasi adumbratione quadam ac designatione eorum quae inuisibilia sunt ea quae uidentur ostendens. Et quidem plane persuasum habeo nihil ex his temere, aut citra rationem uel abiectum, neque quod Dei ipsius sanctione ac Moysis ministerio indignum fieret constitutum fuisse, tametsi quamlibet umbram subtili²²⁴ interpretatione indagando explicare difficillimum habeatur. Quae autem de ipso tabernaculo, mensurisque ac materia, nec non de leuitis atque ministris ipsum /82v/ gestantibus, quaeue de sacrificiis, expiationibus²²⁵, ac uictimarum partibus in lege scripta sunt, et solis haec qui Moseos uirtutem calent speculanda sunt, uel qui ad eius disciplinam proxime accedunt. Quoniam et in monte ipso homines Deum imaginatione comprehendunt - tum quod ipse ex propria sui specula descendit, tum quod nos ex humili ista condicione ad superna adducit -, uti a generabili natura pro ipsius captu et quantum secure potest, ipse qui incomprehensibilis est deprehendi queat. Nunquam enim materialis corporis ac constrictae deuinctaeque mentis crassitudo absque auxilio ad singularem Dei intelligentiam accedere posset. Tunc igitur haud equidem omnes huiusce ordinis atque condicionis digni efficiuntur, sed hic aliam, ille uero aliam sortitur gratiam, ut quisque est pro se puriorem mentem adeptus. Nonnulli uero ab ipsa penitus procul sunt et solam duntaxat uocem desuper uenientem percipere queunt, quibus ingenium ad ferociorem naturam declinat, Deique ipsius mysteriorum indigni censentur.

(12.) Nos tamen cum media quaedam inter eos qui exactissimae speculationis atque absoluti ingenii ui praediti sunt eosque qui crassiore minerua impediuntur a natura ipsa beneficia sortiti sumus, pro uirili de his disputare conabimur, ne omnino desides atque remissi, aut

²¹⁷ Ita.

²¹⁸ Correxī ex pi in fi.

²¹⁹ Ita.

²²⁰ Heb 10,1.

²²¹ Ita.

²²² Ita.

²²³ Izl 25,40.

²²⁴ Ita.

²²⁵ Ita.

contra curiosi admodum atque a proposito remoti alienique esse uideremur; cum alterum nescio quo pacto Iudaicum/83/ atque abiectum, alterum uero somnia conuectantium, et utrunque²²⁶ simul reprehensioni obnoxium habeatur. Neque enim conatus hos nostros absurdos utique, aut quod multis risum moueant, futuros speramus. Cum nos a principio ob peccati lapsum deiecti, atque a uoluptate ipsa decepti essemus, sic ut ad idolorum cultum atque impios sanguinis ritus procederetur, reuocari denuo atque ad antiquae condicionis statum reduci per uiscera misericordiae Dei seruatoris nostri necessarium fuisse existimo, qui damno affici in homine, tam praeclaro manuum suarum opere, haudquaquam sustinuit. Quoniam nam igitur pacto instaurari poterat, aut quid fieri oportebat? Truculentum enim medicamentum abiiciendum fuerat, siquidem persuasione aut plagis, propter diuturni temporis quae in ipso inoleuerat superbiam, reduci non poterat, at placido potius, benignoque medicamine, quo ad emendationem dirigeretur, uti necessarium extitit. Haud ita quidem ac si quis incuruum ramum dirigere aggrediretur - repentinam ille uiolentae manus inclinationem non sustineret illumque prius frangi quam dirigi contigisset - nec, si quispiam equum²²⁷ de grege captum ferocemque, necdum freno assuetum tentaret absque blandi mentis ac popismatibus, placidum manibusque assuetum reddere/83v/ unquam potuisset. Quam ob rem lex nobis ad praesidium media, quasi murus inter Deum atque idola, data est, quae nos absterret ab illis, ad Deumque ipsum adduceret. Tum exiguum nescio quid a principio indulgit, ut quod eximium est capiat - permisit quidem tunc uictimam²²⁸, ut Deum stabiliret - demum cum tempus aduenerit ut et uictimarum sacrificia deleret, permutans nos summa sapientia sensim subtrahendo²²⁹, dum nos ad Euangelium perduceret, iam exercitamento assuetos, ut dicto audientes simus.

(13.) Hoc igitur pacto atque his de causis scripta lex orta est, quae nos ad Christum perduxit, et uictimarum ratio, pro nostra sententia, huiusmodi habetur. Ne uero sapientiae eius profundum, neque incomprehensibilium eius iudiciorum diuicias²³⁰ ignores, haud equidem ipsas pollutas atque innutiles²³¹ destituit, ut neque ad exilem quidem sanguinem procederetur; sed eximiam atque immactabilem (ut ita dixerim) hostiam, quantum ad primam naturam pertinebat, sacrificiis quae ex lege fiebant immiscuit, quae quidem non modicam duntaxat totius orbis terrarum partem, neque ad breue tempus, sed uniuersum orbem atque perpetuis

²²⁶ Ita.

²²⁷ Ita.

²²⁸ Correxī ex uictimass.

²²⁹ Correxī ex subtrahendo.

²³⁰ Ita. Rim 11,33.

²³¹ Ita.

temporibus expiaret. Quapropter Agnus, innocentiae²³² gratia, atque uetustae nuditatis indumentum sumitur. Talis siquidem uictima, pro nobis oblata, immortalitatis indumentum et est re ipsa, et appellatur²³³. /84/ Perfecta quidem, non modo propter Diuinitatem ipsam, qua nihil perfectius habetur, sed etiam ob illam assumptionem, quae Diuinitati illita fuerat, et quae idem ut illud quod illinierat fuerat effecta et, quod dicere ausim, Deo persimilis. Masculus uero, utpote qui pro Adam offerebatur, maxime firmiter eo quod firmum fuerat (primus enim propter peccatum ceciderat), et quod praesertim nihil effoeminatum²³⁴ ignauumque prae se ferret, sed plurima potestate ex uinculis uirgineis atque maternis ui erumpens, et mas a prophetissa (ut Esaias inquit) genitus est²³⁵. Anniculus quidem, ut Sol iustitiae²³⁶, siue quod illinc processerit, siue quod a uisibili circumscribitur atque in se ipsum reuertitur; corona benedictionis²³⁷ laudabilis, quae undique aequalis sibi atque simillima est. Et non solum hoc, sed qui uirtutum circulum uiuificat, quae commixtae²³⁸ inuicem, placidae²³⁹, amicitiae²⁴⁰ atque ordinis lege, temperatęque sunt. Sine macula atque uicii²⁴¹ expers, utpote qui uiciata²⁴² emendet, quae a scelerum defectibus atque inquinamentis proueniunt. Si enim et peccata nostra ipse tulit languoresque portauit²⁴³, nihil tamen ipse eorum quę curatione indigerent passus est; tentatus quidem in omnibus in similitudine nostra est absque peccato²⁴⁴. Nam qui lucem quae in tenebris illuxit persequabatur, illam haudquaquam /84v/ deprehendit.

(14.) Quid præterea? Mensis primus, sed mensium potius principium introducitur; siue aliquis a principio apud Hebreos²⁴⁵ hoc erat, siue posthac ex eo primus factus est, ut a mysterio primatum desumeret²⁴⁶. Decima autem mensis, iste quidem omnium numerorum est perfectissimus; ex unitatibus prima unitas perfecta habetur, et ab hac perfectionis generatio fit. In quintum enim diem seruatur, nempe quod huiusmodi sacrificium sensoria ipsa, quibus in crimina prolabimur, emundat; atque ab his bella ipsa proueniunt, dum per ipsa peccati

²³² Ita.

²³³ Ita.

²³⁴ Ita.

²³⁵ Iz 7,14.

²³⁶ Ita. Mal 4,2.

²³⁷ Correxī ex benedictinis.

²³⁸ Correxī ex comistae.

²³⁹ Ita.

²⁴⁰ Ita.

²⁴¹ Ita.

²⁴² Ita.

²⁴³ Iz 53,4.

²⁴⁴ Heb 4,15.

²⁴⁵ Ita.

²⁴⁶ Ita.

stimulus admittitur. Hic autem agnus non ab agnorum grege tantummodo²⁴⁷ desumitur, uerum etiam a deteriorum specie, quę aedorum²⁴⁸ est, qui a sinistra ponuntur²⁴⁹; quia non modo pro iustis, uerum etiam pro peccatoribus hostia mactatur, quin tanto magis fortasse pro his, quanto maiore miseratione indigemus. Quod uero agnus per singulas domos praesertim requiritur, mirum nequitum est; sin minus, at saltem per familiarum domos, propter inopiam, conferatur. Et quidem hoc praestat, uti quisque sibi ad perfectionem per se sufficiat, et hostiam uiuentem, sanctam, Deo sese uocanti offerat, quae ubique atque ab omnibus in sacrificium exhibeatur. Sin autem id fieri per se nequit, at eorum auxilio utendum est, qui uirtutibus cognati comparesque extiterint; hoc itaque pacto uelle fieri uidetur, uti qui proximi sunt, sacrificiis, si eis /85/ opus fuerit, participant.

(15.) Hinc sacratissima nox est, quę praesentis uitae nocti, quę confusa est, contraria habetur, per quam primarum tenebrarum origo resoluitur, et in lucem, ordinemque, atque formam uniuersa conuertuntur, et prioris status perturbatio ad sui decorem redigitur. Hinc Aegyptum²⁵⁰ fugiamus oportet, austerum nimirum ac quod nos persequitur peccatum, Pharaonemque inuisibilem tyrannum, acerbosque agendorum operum autores²⁵¹ ad superiorem mundum nos transmutantes; nos denique ab argilla, latericiisque operibus, glumosaque ac fallaci huius carnis constitutione liberos statuamus neque ipsam glumosis cogitationibus teneri diucius²⁵² sinamus. Hinc nanque agnus immolatur, et actiones atque ratio, siue habitus atque operationes, quę postium nostrorum liminaria sunt, precioso²⁵³ sanguine obsignantur. Hoc siquidem sit cum mentis nostrę motus ab ipsa speculatione recta ratione reserantur et clauduntur; moderatas nimirum mentis deprehensiones esse necesse est. Hinc enim extrema ac grauis plaga his qui nos prosequuntur²⁵⁴, ac re ipsa nocte ac tenebris digna, paratur; tum Aegyptus²⁵⁵ primogenita suarum cogitationum atque actionum deflet - quod in Scriptura eximium semen Caldaeum²⁵⁶ nuncupatur, et Babilonii²⁵⁷ infantes ad lapides elisi atque absumpti -, et omnia clamoribus ac uociferatione Aegyptiorum²⁵⁸ plena. Tum, a /85v/ nostro digressu protinus, eorum exterminator adest, in pudoris atque secessus formidine. Hinc illa

²⁴⁷ Ita.

²⁴⁸ Ita.

²⁴⁹ Mt 25,33.

²⁵⁰ Ita.

²⁵¹ Ita.

²⁵² Ita.

²⁵³ Ita.

²⁵⁴ Ita.

²⁵⁵ Ita.

²⁵⁶ Ita. Jdt 5,6.

²⁵⁷ Ita.

²⁵⁸ Ita.

septem dierum fermenti eleuatio (iste enim inter numeros maxime arcanus et qui cum hoc mundo conueniat est) - ueteris atque accetosae²⁵⁹ nequiciae²⁶⁰, non illius quae panem conficiat uitamque largitur -, ut nulla massę conspersione Aegiptia²⁶¹, ac Phariseorum²⁶², impiaeque doctrinae reliquiis uescamur.

(16.) Et illi quidem plorent, nos uero Agnum comedemus; ad uesperam quidem, quoniam in consumatione²⁶³ saeculorum Christi passio orta est, et mysterii apostolos ipsos ad uesperam communicatione impertitus est, dum ipsius peccati tenebras resolueret; non coctus, sed assus igni, ut oratio ipsa nihil absque speculatione, atque aqueum²⁶⁴ in nobis, et quod resolui facile possit habeat, sed tota composita ac firma sit, et quae purgante igne probata inueniatur. Sitque omnis materialis administrationis expers, nihilque in ea superuacuum sit, sed optimi carbones suppetias adsint²⁶⁵, qui intellectualem nostri partem accendant atque perpurgent, ab eo qui ignem mittere in terram uenit²⁶⁶, per quem prauitatis in nobis habitus, ex eius iugi inflammatione²⁶⁷, deleantur. Quod uero carneum orationis atque esui accommodatum²⁶⁸ est, cum intestinis atque absconditis ipsius mentis comedetur absumeturque, et ad concoctionem spiritualem partietur, caput uero cum pedibus, primis uidelicet de ipsa diuinitate speculationibus,/86/ atque his quae nouissima de incarnatione ipsius consyderanda²⁶⁹ sunt. Nihil enim proiciemus ex eo, neque in crastinum usque relinquemus, eo quod mysteria arcanorum nostrorum in plurimis communicanda alienis non sunt, neque ultra hanc noctem expiatio aliqua habetur, et cunctatio ipsa nullo est digna praeconio his qui rationis participes existunt. Quemadmodum enim iram in dies protelare haud laudabile est, sed antequam sol occidat ipsam diluere praestat Deoque ipsi placitum²⁷⁰ - et temporis ratione, et mystice (siquidem ut nobis iracundia oppressis²⁷¹ iusticię sol occidat periculosissimum habetur) - ita huiusmodi esum non pernoctare, neque in crastinum reseruari²⁷² oportet. Quod uero osseum est esuique ipsi minime accommodum²⁷³, quod a nostra animaduersione difficulter

²⁵⁹ Ita.

²⁶⁰ Ita.

²⁶¹ Ita.

²⁶² Ita.

²⁶³ Ita.

²⁶⁴ Ita.

²⁶⁵ Iz 6,6.

²⁶⁶ Lk 12,49.

²⁶⁷ Ita.

²⁶⁸ Ita.

²⁶⁹ Ita.

²⁷⁰ Ef 4,26.

²⁷¹ Ita.

²⁷² Correxī ex resuari.

²⁷³ Ita.

deprehenditur, cum male discretum atque perceptum sit, non comminuetur, sed dicere omitto, quod neque, ut in historia Iesu est, contritum fuit, tametsi qui crucifixerant, ad eius mortem propter sabbatum festinarent. Quod residuum fuerit, neque proiicietur neque distrahetur, ne scilicet quae sancta sunt canibus exponantur²⁷⁴, et prauis, qui Scripturam dillacerare²⁷⁵ intenti sunt, obuia fierent; quemadmodum neque quae splendida ac ceu margaritis oratio redimita porcis abiicienda est, sed igni quemadmodum olocautomata²⁷⁶, omnia Spiritu uestigante /86v/ ac cognoscente, qui omnia attenuat atque conseruat, comburantur, non quemadmodum perdita in aquis ac dispersa, ut apud Mosem uituli caput, sunt, quod Israel, ut duri infamiam subiret, in consulto fabricauit²⁷⁷.

(17.) Sed neque edendi Agni rationem praetermittere opereprecium²⁷⁸ est, cum neque lex ipsa in litera²⁷⁹, hactenus huiusce rei explicationemprehendens, praetermisserit²⁸⁰. Victimam autem festinanter absumemus, et panes azimos²⁸¹ cum lactucis agrestibus comedemus, et lumbos praecingemus, habentes calciamenta in pedibus, et senum more baculos in manibus continentes, festinanter quidem, ne forte ea quemadmodum Lot ille paciamur²⁸²: nam in mandatis defecit. Circa nos non respiciamus, non in tota finitima regione consistamus, uerum ad montem euadere conemur, ne ab illo sodomitico igne comprehendamur; sed neque in columnam salis concreti reddamur, cum nos ad deteriora conuerterimus, quod quidem cunctatio agere consuevit. Cum lactucis uero agrestibus, ob amaritudinem uitae quae in Deum est, atque molestiam, quae subditis accidere praesertim solet, quae uoluptatibus est sublimior. Si enim et Christus nouum iugum et onus leue est²⁸³ (ut Scriptura loquitur), at hoc nobis propter spem ipsam et praemia, quae praesentis uitae laboribus longe cumulatiora parantur, dictum est. Quoniam aliter quidem quis non Euangelii ipsius praecepta Legis praeceptis magis laboriosa grauioraque /87/ esse dixerit? Nam Legis praecepta finem tantummodo²⁸⁴ peccatorum prohibent: nos uero causis ipsis, uti actionibus, obnoxii sumus. In Lege enim est, non moecaberis²⁸⁵: tu uero, neque concupisces mulierem ex curiosa inspectione et laboriosa tuas passiones fouendo. Non occidas, Lex inquit, tu modo percutienti te uerbera non infligas, sed

²⁷⁴ Mt 7,6.

²⁷⁵ Ita.

²⁷⁶ Ita.

²⁷⁷ Izl 32,20

²⁷⁸ *Correx*i ex opereprecium.

²⁷⁹ Ita.

²⁸⁰ Ita.

²⁸¹ Ita.

²⁸² Ita. Post 19,17.

²⁸³ Mt 11,30

²⁸⁴ Ita.

²⁸⁵ Ita.

te paratum ad noua uerba exhibeas. Quanto enim haec illis studiosiora habentur! Non periurabis, in Lege est, tu autem tam in parua re quam in magna ne iurare quidem sustineas: quandoquidem iuramentum ipsum periurium parit. Ne domum tuae domui, aut agrum agro applicando, Lex inquit, te pauperiorem potentia oprimas²⁸⁶: tu uero, ea quae aequo iure possides, libens derelinque et te ipsum talibus spoliando pauperibus eroga, ut leuiter crucem tollere queas et eorum quae non cernuntur diues efficiaris²⁸⁷.

(18.) Lumbi autem in ratione carentibus remissi et soluti sint: illa enim ratione carent, qua a uoluptatibus cohercerentur²⁸⁸, nondum, inquam, illa terminos naturalis motus nouerunt. Tibi uero appetibile ipsum atque hinibile²⁸⁹ cingulum ac temperantia comprimat, quae (ut in Scriptura est) a turpibus nos passionibus distrahit, ut pure Pascha ipsum comedere possis, in terra membra tua mortua efficiendo²⁹⁰, atque Ioannis praecursoris in eremo, maximi illius ueritatis praeconis, cingulum imitando²⁹¹. Atqui et aliud cingulum nouimus, quod militare ac fortitudinis /87v/ est, quo bene praecincti Syriae quidam ac monocinguli nuncupantur; de quo et Deus Iob alloquens admonet. Ne uero, inquit²⁹², sed praecinge tanquam uir lumbos tuos²⁹³, et ut uirum decet, responsum reddas. Quemadmodum et sanctus Dauid praecinctum se potentia a Deo gloriatur et Deum ipsum fortitudine indutum et praecinctum²⁹⁴ contra impios perspicue²⁹⁵ adducit; nisi aliquis hoc dicat potentiam, quae obducta est et quasi abscondita, ita denotari, ut et lumen ipsum quasi uestimentum seponatur, quemadmodum et in alio loco lumine indutus esse quasi uestimento dicitur. Nam eius potentiae atque luminis intollerabile²⁹⁶ illud sustinere quis posset? Quid nam lumbis atque ueritati ipsi commune est, inquiramus. Quidue Paulus intelligat, cum ait, State succincti lumbos uestros in ueritate²⁹⁷, fortassis innuens, ut contemplatiua animi uis appetibilem coerceat ipsamque seorsum ferri non sinat? Non enim conceditur, ut, quod in quampiam rem amoris impulsu fertur, in alias uoluptates eandem uim habeat.

²⁸⁶ Ita. Iz 5,8.

²⁸⁷ Mk 10,21.

²⁸⁸ Ita.

²⁸⁹ Ita. Jr 5,8.

²⁹⁰ Kol 3,5.

²⁹¹ Correxī ex immitando. Mt 3,4.

²⁹² Correxī ex inquit.

²⁹³ Job 38,3.

²⁹⁴ Ita.

²⁹⁵ Correxī ex perspicuae.

²⁹⁶ Ita.

²⁹⁷ Ef 6,14.

(19.) Calciamenta uero in pedibus, nam quicumque sanctam terram quam Dei pes calcavit tacturus est, calciamenta exuat oportet, quemadmodum et Moses ille in monte egit²⁹⁸, ut nihil ipse mortuum, neque quod medium inter Deum et hominem est, afferat. Quemadmodum, si quis discipulus Christi ad anuntiandum²⁹⁹ in uniuersum mundum euangelium mittatur, philosophico, nec superuacuo cultu uti debeat, quem quidem, praeterquam quod sine pecunia et baculo esse, /88/ tum unico uestimento, etiam sine calciamentis opus est³⁰⁰, ut euangelizantium pacem atque omne aliud bonum speciosi pedes apparerent³⁰¹. Qui autem Aegyptum³⁰² fugit, atque ea, quę in Aegypto³⁰³ sunt, calciamentis induatur, tum ut ab aliis se tutum reddat, tum etiam ut scorpiones atque serpentes effugiat, quibus Aegyptus³⁰⁴ refertissima uisitur, ne scilicet ab his, qui calcaneo insidiantur³⁰⁵, lędi possit, quorum nos caput contrerrere³⁰⁶ praeceptum habemus³⁰⁷. Sic nobis de baculo ipso disserere atque obscura interpretari uidetur: nos enim duos baculos nouimus, alterum, quo innitimur, alterum uero pastorum atque magistrorum est, quocum oues ratione praeditę conuertuntur.

At tibi nunc de eo quo innitaris Legis praeceptum est, ne uero quopiam intellectu claudices, cum Dei sanguinem, cum passionem, cum mortem audies, ne impia cogitatione quasi Deo patrocinator traharis, sed sine pudore et nihil ueritus corpus ede, si te uitae desiderium capit, et sanguinem bibe. Caue de carnis uerbis quid suspiceris, neque passionis nomen te laedat: firmus, atque stabilis, imperteritus³⁰⁸, incedens, neque ab aliquo, quod contrarium est, probabili quapiam ratione ductus, commouearis. Te autem in excelsa constituas, in atriis Hierusalem pedibus stabilitus, et super petram firmatus, ne gressus tui, quos ad Deum ipsum direxeris, commoueantur.

(20.) Quid inquires? Sic talia nobis /88v/ uidentur: ex Aegypto³⁰⁹ ferrea, inquam, fornace egredere, ut tu deorum, quae illic est multitudinem, derelinquas, ut a Mose³¹⁰ ipso legumque eius sanctione atque imperio ducaris. Nunc quidem nescio quid, quod meum non est, adducitur, atqui maxime id meum duxerim, si, qua ad spiritualia attinet, considerabis. Mutua

²⁹⁸ Izl 3,5.

²⁹⁹ Ita.

³⁰⁰ Mt 10,9-10.

³⁰¹ Iz 52,7.

³⁰² Ita.

³⁰³ Ita.

³⁰⁴ Ita.

³⁰⁵ Post 3,15.

³⁰⁶ Ita.

³⁰⁷ Lk 10,19.

³⁰⁸ Ita.

³⁰⁹ Ita.

³¹⁰ Ita.

ab Aegiptiis³¹¹ aurea atque argentea uasa³¹², cunque his iter aggredere, tibi ex alienis rebus, uel ex tuis potius, subsidium para. Pro seruitute atque latericiis operibus mercedem sumas, et tibi aliquod comentum³¹³, quo tua repetas, struere opus est. Iusta enim ratione ab eis auferto, esto erumnas³¹⁴ illic laboresque sustinuisti cum argilla congregando, dum lassum corpus ac sordibus obsitum, in externorum condendis urbibus et lapsuris, exerceres, quorum memoria cum sonitu periit. Quid autem? Gratis et absque mercede aliqua egredieris? Quid? Aegiptiis³¹⁵ et tibi aduersis principibus, quae turpiter possederunt et turpius absument, derelinques? Non enim illorum ista sunt, populati sunt alios, aliis ista rapuerunt. Nam dicit Dominus, Meum aurum et meum argentum est³¹⁶, et dabo ea cui uolueris. Nuper enim illorum erant, quia illa ipsis concesserat, nunc autem tibi ipsa Dominus praestitit atque exhibuit³¹⁷, ut illis honeste atque ad salutem fruaris. Possideamus nobismet ipsis amicos, de mamona³¹⁸ iniquitatis³¹⁹, ut, cum defecerimus, iudicii tempore praemium capiamus.

(21.) Siqua enim Lia aut Rhachel³²⁰ fueris, animi patriarchalis³²¹ et magni, et simulachra³²² furator, quae tui /89/ patris inueneris³²³, non ut ea serues, sed uti destruas atque soluas. Si uero Israelita es sapiens, ad Terram Promissionis te transfer, cuius gratia, qui te insequetur, doleat seque deceptum agnoscat, quod frustra tyrannidem in se praestantiorum exercuisset atque illum presisset³²⁴ seruitute. Si autem tu ita egeris atque ita ex Aegipto³²⁵ egredieris, diu noctuque in columna nubis et ignis duceris³²⁶ certum est. Desertum placida habitatio efficietur, diuidetur mare ante te, Pharaon submergetur³²⁷, panis pluet, petra aquis scaturiet: Amalech non armis tantummodo³²⁸, sed bellicosius iustorum manibus uictus internicione³²⁹ interibit, simul cum oratione insuperabile crucis tropheum³³⁰ formantibus. Fluius

³¹¹ Ita.

³¹² Izl 11,2.

³¹³ Ita.

³¹⁴ Ita.

³¹⁵ Ita.

³¹⁶ Hag 2,9.

³¹⁷ Mt 20,14.

³¹⁸ Ita.

³¹⁹ Lk 16,9.

³²⁰ Ita.

³²¹ Ita.

³²² Ita.

³²³ Post 31,19.

³²⁴ Ita.

³²⁵ Ita.

³²⁶ Izl 13,21.

³²⁷ Izl 14,28.

³²⁸ Ita.

³²⁹ Ita.

³³⁰ Ita.

scindetur³³¹, Sol immobilis consistet, luna continebitur, muri absque tormentis demolientur. Vespe praecurrent ante Israel atque externos propellent, et alia quae praeter haec in historia explicantur atque cum his tibi (ne longius orationem protraham) Deus largietur. Talia hodierna die solemnia celebras, talibus conuiuuiis nataliciis illius qui pro te genitus est et qui pro te passus est sepulchralibus frueris. Tale enim tibi Pascha mysterium est. Haec in Lege perscripta erant, haec Christus ipse perfecit, qui literam³³² soluit, qui Spiritus perfectio extitit. Hic enim solus passus est alios, ut passionem subirent, instruendo, solus glorificatus est qui, ut /89v/ simul cum ipso glorificari possit, largitur.

(22.) Nobis autem rem atque decretum scrutari opus est: quod quidem plerique neglexerunt, mihi accuratius indagandum censeo. Cui nam pro nobis sanguis et quam ob causam effusus est? Magna quidem res et famigerata, Dei et Sacerdotis et Victimae. Nos quidem a nequissimo empti sub peccato detinebamur, cum nobis sceleris uoluptas rependeretur. Si autem redemptionis praecium³³³ non alterius cuiuspiam, quam qui detinebat, fit, quaero, cui nam hoc ac qua de causa oblatum est? Si enim nequissimo, pape³³⁴, quid hoc contumeliae, ut haec non a Deo tantummodo³³⁵ accepit, sed quod Deum ipsum praedo redemptionis praecium³³⁶ et mercedem suae tyrannidis adeo eximiam suscipiat, propter quam a nobis ipsum abstinere decebat. Si uero Patri, primum quidem quo pacto? Non enim ab ipso detinebamur. Ad haec, quae malum ratio est, ut Pater ex Filii sanguine oblectamentum capiat, qui neque Isaac sanguinem accipere a patre sustinuit, cum ipsum pater imolandum³³⁷ arae imposuisset. Atqui tunc sacrificium ipsum permutauit, arietem pro uictima ratione praedita supponendo. Vel hoc perspicuum est, quod Pater neque petendo neque rogatus accipit, sed ob dispensationem et quod necessarium fuerat, ut homo Dei humanitate sanctificaretur, ut ipse, ui superando, a tyranni potestate nos liberaret atque ad sese per Filium mediatorem reduceret, qui ista in sui Patris honorem/90/ administraret, cui quidem cuncta tribuisse uidetur. Nam quae ad Christum pertinent huiusmodi habentur, plura uero cum silentio ueneremur. Serpens nanque aeneus³³⁸, contra mordentium serpentum ictus suspenditur, non quasi figura sit illius qui pro nobis patitur, sed quasi contrarium eisque qui ipsum inspiciebant salutem tribuit, non quod ipse in quem credebant uiueret, sed quod mortificatus est et potestates ipsas quae sub ipso sunt simul

³³¹ Jš 3,15-16.

³³² *Ita.*

³³³ *Ita.*

³³⁴ *Ita, pro papae.*

³³⁵ *Ita.*

³³⁶ *Ita.*

³³⁷ *Ita.*

³³⁸ Br 21,9.

mortificatas reddit, cum pesundatus³³⁹, ut meritis fuerat, esset. Et quae nam funebris oratio, quae ipsum deceat, a nobis constitui possit? Vbi est, mors, stimulus tuus? Vbi, inferne, uictoria tua est?, Qui, a cruce depressus, a uiuificante morte multatus es, sine spiritu, exanimis, immobilis, inefficax³⁴⁰, tametsi serpentis figuram in sublimi expositus serues.

(23.) Atqui ipsum Pascha nunc item per figuram sumamus, tametsi antiquo simplicius habeatur. Nam Pascha quod in Lege est, dicere ausim, figura erat ipsa figura obscurior: paulo autem postea perfectius atque purius existet, cum illud nouum bibit nobiscum in regno Patris, omnia manifesta nobis efficiens atque de his instruens nos, quae nobis nunc leuiter innotuerant. Nam, illa, quae nobis nunc innotuerunt, noua semper habentur. Quae nam potio ista ac fruitio est? Nostra quidem, ut doceamur, illius uero, ut doceat nos et discipulis suis sermonem suum impertiat. /90v/ Doctrina enim alimentum, et illius qui alimentum exhibet est. Sed age iam et nos Pascha ipsum ad Euangelii, non autem ad Scripturae sensum percipiamus, qui perfectus, non autem imperfectus, aeternus, non autem temporarius sit. Caput autem, non terrestrem Hierusalem, sed illam, quae superna est³⁴¹, quae omnium mater urbium est, constituamus, non illam, quam nunc exercitus demoluntur³⁴², sed illam, quam angeli glorificant. Offeramus sacrificium, non uitulorum et agnorum, qui cornibus atque ungulis armantur, in quibus maxima pars demortua est, ac quae sensibus uacat, uerumenimvero offeramus Deo sacrificium laudis, in ara quae sursum est, cum illo superum coetu. Primum quidem uelamen diuidamus, illi, quod ab ipso est, admoueamur. In Sancta Sanctorum prosiliamus: sed, quod maius est, effabor? Nos metipsos in sacrificium offeramus, uel potius per dies singulos atque singulos corporis nostri motus sacrificemus. Omnia pro Verbo ipso suscipiamus, passionibus nostris, passionibus imitemur³⁴³, sanguinem sanguine honestemus, alacres crucem ascendamus: dulces clauis sunt, tametsi grauem dolorem adferant. Nam praestat pro Christo ac simul cum Christo passionem subire, quam cum aliis deliciis frui.

(24.) Si enim Simon Cyrenaeus fueris, tolle crucem³⁴⁴ et ipsum sequere. Si uero ut latro cruci affigeris, tanquam gratitudine usus Deum agnoscas³⁴⁵. Si enim ille cum iniquis pro te et propter peccata tua reputatus est³⁴⁶, tu pro ipso legitimus /91/ efficiaris. Adora illum, qui pro

³³⁹ Ita.

³⁴⁰ Ita.

³⁴¹ Heb 12,22.

³⁴² Lk 21,20-24.

³⁴³ *Correx* ex imitemur.

³⁴⁴ Mk 15,21.

³⁴⁵ Lk 23,42.

³⁴⁶ Iz 53,12.

te in cruce suspensus est: et tu suspensus aliquod commodum a maleficio capias. Lucrator tua morte tibi ipsi salutem. Cum Iesu ipso paradisum ingredere³⁴⁷, ut percipere possis unde excidisti³⁴⁸, pulcherrima quae inibi sunt contemplator, conuiciatorem cum sua execratione, ut exterius moriatur, relinque. Et si ipse Ioseph Arimatheus efficiaris, corpus ab eis qui eum crucifixerunt pete³⁴⁹, ut ille, qui mundum purgauit³⁵⁰, tuus fiat. Tum si Nicodemus, nocturnus Dei cultor pius, fueris, ipsum cum aromatibus sepelito³⁵¹. Et si Maria aliqua fueris, siue altera Maria, siue Salome, seu Ioanna, antelucanus plora. Prima sublatum lapidem uidit, fortassis et angelos, et Iesum ipsum uidit. Loquere aliquid, audi quid loquitur. Si audieris dicentem, Noli me tangere, procul existas, absque tristitia³⁵² uenerare Verbum: nouit enim quibus primum appareat. Innoua resurrectionem³⁵³, Aeue³⁵⁴ auxiliare, quæ prima cecidit. Tu, primus Christum complectendo atque discipulis ipsum manifestando, Petrus aut Ioannes efficiaris. Ad sepulchrum festines, praecurrens ac simul currens, cursu festinans, in celeberrimo stadio contendens, et si cursu ipso uinceris, studio superato. Ne in sepulchrum tantummodo³⁵⁵ inclinatus inspicias, sed in intima illius te adige. Et si forte, ut Thomas a coetu /91v/ apostolorum³⁵⁶ cum Christum uiderunt, abfueris, cum uideris, ne incredulus esto; et si per te non credes, asseuerantibus fidem adhibeto. Si uero neque ipsis credideris, ad clauorum cicatrices ne incredulus efficiare. Si autem Christus etiam ad inferna descendet³⁵⁷, et illic ipsum sequere et illic mysteria eius addiscas. Quae autem duplicis eius descensus dispensatio, quae ratio habetur? Nam absolute cum primum apparuit, uniuersis salutem praestitit, uel illis etiam qui ibi credentes fuerant.

(25.) Si coelum ascenderit³⁵⁸, et tu simul cum eo ascende: adhereas³⁵⁹ angelis ipsis, uel qui illum comitantur, uel qui suscipiunt. Atolli³⁶⁰ portis imperabis, uti altius pateant, ut ille, qui a passione excelsior uenit, recipiatur. Tu illis qui dubitant propter corpus ac passionis eius signa, cum quibus non descendens simul ascendit atque hac de causa quaerunt, Quis est iste rex gloriae, respondebis, Dominus fortis, et potens in uniuersis quae egit, ac perpetuo agit, sed in

³⁴⁷ Lk 23,43.

³⁴⁸ Otk 2,5.

³⁴⁹ Lk 23,52.

³⁵⁰ 1 Iv 1,7.

³⁵¹ Iv 19,39.

³⁵² Ita.

³⁵³ Ita.

³⁵⁴ Ita.

³⁵⁵ Ita.

³⁵⁶ Ita.

³⁵⁷ 1 Pt 3,19.

³⁵⁸ Lk 24,51.

³⁵⁹ Ita.

³⁶⁰ Ita.

hoc conflictu praesertim atque tropheo³⁶¹, quod in nostrae carnis humilitate adeptus est, et duplicem quæstionem duplici responso absolvas. Et si obstupescant, propter Esaię scriptum, qui ait, Quis est ille qui uenit de Edon atque de terrestribus, dicentes, Et qua de causa eius uestimenta qui sanguine ac corpore caret, rubra admodum, et quasi torcular calcantis sunt³⁶², prome speciosum passi corporis uestimentum, quod passio ipsa insigniuit, ac quod Deitas /92/ illustrauit, quibus nihil optabilius ac speciosius est.

(26.) Ad ista quid nobis nequam impostores atque scelesti Diuinitatis expensores, loquentur? Qui illa quae praeconio digna sunt redarguunt, qui in lumine tenebris sunt offusi, qui in sapientia ipsa rudes atque indocti habentur, pro quibus Christus mortem gratis oppetiit³⁶³. O ingrata creatoris tui creatura, o nequissimi figmentum, hiis Deum ipsum pro beneficiis insimulas? Hac de causa paruus, qui pro te humilis factus est? Quod inter errantes oues optimus pastor uenit, qui animam suam pro suis ouibus posuit³⁶⁴. Te enim in montibus, in quibus sacrificia obtuleras³⁶⁵, errantem inuenit atque humeris suis impositum³⁶⁶, quibus et lignum³⁶⁷ gestauit, te rettulit ipsumque quem acceperat supernae uitae munere insigniuit, quem inibi, cum his qui in aeternum permanent, adnumerandum duxit. Pro te (inquam) lucernam, suam uidelicet carnem, accendit³⁶⁸ et domum scopis mundauit, cum mundum ipsum lustraret a peccatis; tunc dragmam ipsam, regiam inquam imaginem, quae passionibus obruta latuerat, quaesiuit atque dilectas sibi potestates, quod dragmam quae perdita fuerat inuenerit, ad se conuocat atque laetitia³⁶⁹ suae participes efficit, quas et sacrorum mysteriorum ministros constituerat. Enimuero praecurrentem lucernam lumen, quod super omnia illustre est, et uocem oratio, ac sponsae ductorem /92v/ sponsus sequitur. Qui populum acceptabilem domino praeparat, et a quo per aquam in Spiritu lustratur. In hoc Deum redarguis? His de causis ipsum deteriorem putas, quod linteo praecinctus discipulorum suorum pedes lauet³⁷⁰, et quod saluberrimum iter exaltationis humilitatem ostendat³⁷¹? Quod ob animam³⁷² in imum deiectam se ipsum humilem reddidit, ut illud quod ob peccatum infra innuerat secum exaltaret. Illud uero cur non redarguis, quod cum publicanis manducet atque

³⁶¹ Ita.

³⁶² Iz 63,1.

³⁶³ *Correxī ex opeciit.*

³⁶⁴ Iv 10,11.

³⁶⁵ Hoš 4,13.

³⁶⁶ Lk 15,4-5.

³⁶⁷ *Correxī ex ligum.*

³⁶⁸ Iv 5,35.

³⁶⁹ Ita.

³⁷⁰ Iv 13,4-5.

³⁷¹ Mt 23,12.

³⁷² *Correxī ex animam.*

apud publicanos uersetur³⁷³? Simulque ex publicanis discipulos elligat³⁷⁴, ut et ipse quippiam lucretur: quid nam aliud, quam peccatorum salutem lucratus est? Quin et medicum quispiam redarguat, quod affectis incumbat ac graulentias³⁷⁵ sustineat, quo illis ualitudinem largiatur? Et qui ad foueam ob benignitatis officium inclinatur, ut secundum legem iumento quod in eam inciderat salutem praestet.

(27.) Misus³⁷⁶ quidem fuit, sed tanquam homo, duplex enim fuerat. Nam et lassabatur et fame atque siti laborauit, timuit, fleuit, sed corporis lege. Si autem et tanquam Deus missus fuit, quid hoc? Beneplacitum Patris missionem esse existima, ad quem quae sua sunt refert ipsumque quasi principium sine tempore honore prosequitur; et ne Deo esse contrarius uideretur, ipsum traditum fuisse dicitur. Sed et quod se ipsum tradiderit, in Scriptura est; tum a Patre ipso suscitatum et ad coelos sublatum, sed et se ipsum suscitauit a mortuis et per se ipsum ad coelos illum ascendisse denuo scriptum est. Illa enim Patris /93/ beneplaciti haec uero potestatis habentur. Tu autem ea quae exaltant missa faciendo quae deprimunt scrutaris. Quod ipse passus est asseueras, quod autem ultro pasus³⁷⁷ fuerit haud equidem addis. Qualia et nunc Verbum patitur. Nam quibusdam quasi Deus colitur et coniungitur, quidam uero ipsum quasi carnem despiciunt ac secernunt. Quibusdam plus disiungitur, quibusdam uero magis coniungitur, qui male ipsum coniungunt, uel qui scindunt. Et quidem alteros diuidere oportuit, alteros uero coniungere, et alteros quidem numero, alteros diuinitate. Carnine conuiciaris? Hoc et Iudaei faciunt. Sed et Samaritanum apellas³⁷⁸: caetera uero silentio transigam. De diuinitate incredulus es, hoc neque daemones faciunt. Heu, qui daemones incredulitate, Iudaeos uero stulticia³⁷⁹ uincis. Hi Filii appellationem honoris aequalitatis uocem putarunt: illis se uexantem Deum agnouerunt, ex his quae passi sunt, qui erant percipientes. Tu neque aequalitatem admittis, neque diuinitatem ipsam uis confiteri? Praestabat enim tibi circumcidi atque daemonem sapere (ut id etiam ridicule dicam) quam in praeputium ac sanitate flagitii³⁸⁰ atque impietate pressum detineri. Atqui, bellum, quod contra ipsos est, uel tandem si prudentiores euadere statuerint, soluatur, uel si neglexerint atque in

³⁷³ Mk 2,15-16.

³⁷⁴ Ita. Lk 15,2.

³⁷⁵ Ita.

³⁷⁶ Ita.

³⁷⁷ Ita.

³⁷⁸ Ita. Iv 8,48.

³⁷⁹ Ita.

³⁸⁰ Ita.

eadem mente persistere proposuerint, differatur. Nihil profecto nobis formidandum est, cum pro Trinitate ipsa ab ipsa Trinitate adiuti certamen inierimus. /93v/

(28.) Nunc autem nobis hoc pacto peroratione uti necesse est. Nati enim sumus, ut cum iocunditate uiuamus: cum iocunditate uiximus, quia nati sumus. Paradisus nobis est creditus, ut deliciis fruamur. Mandatum accepimus, ut in eius obseruatione probaremur, cum Deus ipse futuri haudquaquam esset ignarus, sed qui liberam nostri uoluntatem sanciret. Inuidia stimulante decepti fuimus, preuaricationis³⁸¹ causa cecidimus, ieiunia passi sumus, cum a ligno cognitionis, a quo prohibebamur, non abstinuimus. Mandatum quidem antiquum³⁸² erat, et nostris temporibus coaeuum, quod animae nostrae adhortatio quaedam extitit, et uoluptatum moderatio, quae iusta ratione imposita fuit, ut illo custodientes fruere, quod non custodientes amissimus³⁸³. Opus nobis Deo incarnato et mortuo fuerat, ut uita fruere. Commortui fuimus, ut perpurgemur. Consureximus³⁸⁴, quoniam commortui fuimus. Simul glorificati fuimus, eo quod consureximus³⁸⁵.

(29.) Illius nanque temporis plurima miracula sunt: Deus cruci fuit affixus, Sol obscuratus denuo lumen recepit, ut creatura creatori suo compateretur necessarium extitit. Velum scissum est, latus sanguinem, atque aquam effudit, alterum quidem, ut hominis fuit, alterum uero, quod hominis condicionem excedit; terra tremuit, petrae scisse³⁸⁶ sunt, mortui in fidem nouissimae et communis resurrectionis³⁸⁷ surexerunt³⁸⁸. Signa ante sepulchrum, /94/ et post sepulchrum apparere, quae pro dignitate celebrare quis posset. Nihil enim ueluti nostrae salutis miraculum est. Exiguae sanguinis guttę uniuersum mundum instaurarunt et omnibus mortalibus tanquam coagulum lacti extitere, dum omnes nos in unum consererent atque congregarent.

(30.) Verum o Pascha magnum atque sanctum, et quod uniuersum mundum purgasti, te quasi anima praeditum alloquar. O Dei Verbum, o Lumen, o Vita, O Sapientia et Potestas, in omnibus tuis nominibus magno afficior gaudio. O magnę illius mentis Generatio et Cogitatio, atque expressa Similitudo, o Verbum, quod intellectus contemplatur. O Homo, quem sensus speculatur, qui uniuersa fers, uerbo tuae potestatis deuinciens, nunc autem haec tibi nostra

³⁸¹ Ita.

³⁸² Ita.

³⁸³ Ita.

³⁸⁴ Ita.

³⁸⁵ Ita.

³⁸⁶ Ita.

³⁸⁷ Ita.

³⁸⁸ Ita.

oratio sit, non primiciae³⁸⁹ quidem, sed nostrae fortassis fruicionis³⁹⁰ complementum, eademque gratiarum actio ac supplicatio nihil nos ab exterioribus necessitatibus, quae graues admodum sunt, quibuscum uiuimus, affligi debere. Tum maximam in corpore nostro tyrannidem cohibe, quae nos (ut uides) tantopere intorquet, uel tuam potius sententiam si purgamur abs te. Si uero nos, pro nostri desyderio³⁹¹ disolui³⁹² contigerit atque in coelestia tabernacula recipiemur, illic etiam tibi fortassis acceptabile sacrificium in sancto tuo altari offeremus. O Pater, Verbum et Sancte /94v/ Spiritus, tibi sit omnis gloria, honor et potestas in saecula sæculorum. Amen.

Finis

³⁸⁹ *Ita.*

³⁹⁰ *Ita.*

³⁹¹ *Ita.*

³⁹² *Ita.*